

Burgerperspectieven

2013 | 4

-
- Minder somberheid over de economische toekomst
 - Vertrouwen in de politiek daalt niet verder
 - Meer tevredenheid over lokale overheid, maar meer belangstelling voor de landelijke
 - Onvrede over Haagse politiek voedt steun voor sterke leiders

Kwartaalthema:

arbeidsmigranten uit Oost-Europa

- Harde werkers, maar vooral: verdringing, oneerlijke concurrentie en criminaliteit
- Geen werk? Dan terug naar het eigen land
- Overheid moet uitbuiting van arbeidsmigranten aanpakken

Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen
met medewerking van Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts

Burgerperspectieven 2013 | 4

Minder somber over de toekomst van de Nederlandse economie

Hoewel de tevredenheid met de huidige stand van de economie laag blijft in vergelijking met eerdere jaren (51% geeft de economie een voldoende), zijn Nederlanders dit kwartaal minder somber over de economische toekomst. 60% verwacht dat de economische situatie de komende twaalf maanden niet verder verslechtert. Vorig kwartaal was dat nog 45%. Over de eigen financiële situatie blijven Nederlanders tevreden. 79% geeft zijn eigen financiële positie een voldoende, 72% verwacht daarin de komende maanden geen verslechtering.

→ p. 5

Meer mensen vinden dat Nederland de goede kant op gaat

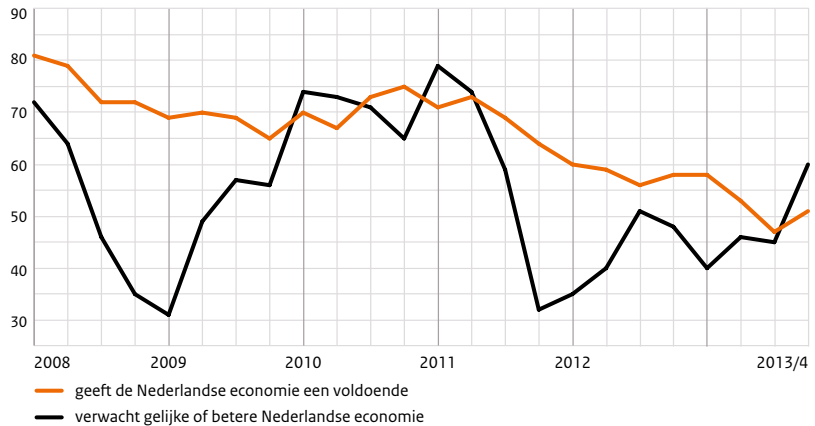
Het aandeel dat vindt dat Nederland meer de goede dan de verkeerde kant op gaat is dit kwartaal gestegen van 20 naar 29%. Die stijging hangt samen met de verminderde somberheid over de economie. In vergelijking met vorig kwartaal denken meer mensen dat we het ergste wel gehad hebben.

→ p. 16

Politiek vertrouwen daalt niet verder

Na een scherpe daling eerder dit jaar, is er dit kwartaal geen verdere daling van het vertrouwen in de politiek. 44% heeft voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer, 40% voldoende vertrouwen in de regering. Het politiek vertrouwen blijft daarmee, in vergelijking met voorgaande jaren, laag.

→ p. 10

Toch blijft een negatief gevoel over Nederland heersen

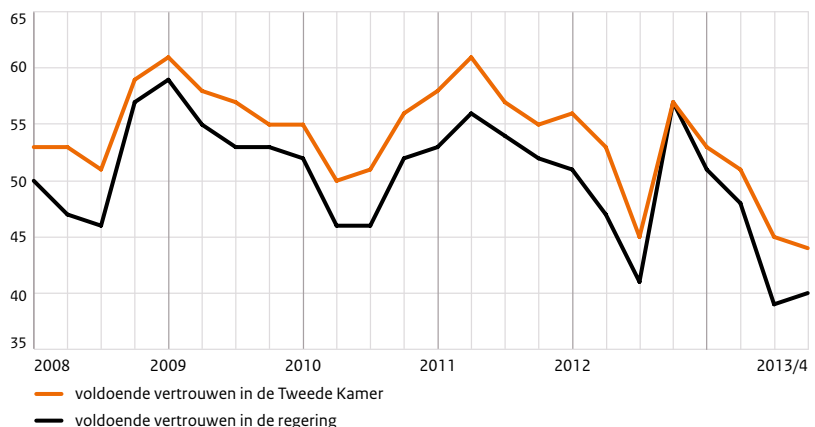
Toch blijven veel Nederlanders somber over de toekomst van het land. 62% vindt dat Nederland eerder de verkeerde dan de goede kant op gaat. Hoewel sommigen weer hoop krijgen, blijven veel anderen bezorgd over de economie, het inkomen en de werkgelegenheid. Daarnaast is er bezorgdheid over de bezuinigingen en vindt men dat de politiek de onzekerheid vergroot. In vergelijking met het begin van de crisis maakt men zich minder vaak zorgen over omgangsvormen, onveiligheid en integratie.

→ p. 18

Meer behoefte aan sterke leiders door 'falende' politiek

Mensen met negatieve opvattingen over de Haagse politiek willen vaker het bestuur van het land overlaten 'aan enkele krachtige leiders' en in de kwartalen waarin de tevredenheid met de Haagse politiek geringer is, is de behoefte aan sterke leiders ook groter

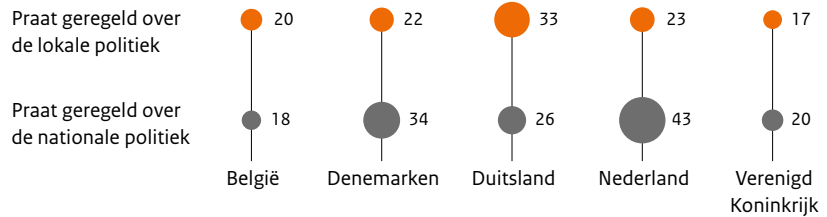
→ p. 26

Relatief weinig interesse in de lokale politiek

Nederlanders praten vaker dan andere Europeanen over de landelijke politiek, maar hebben verhoudingsgewijs weinig belangstelling voor lokale politiek. In andere landen ligt de lokale en nationale politieke belangstelling veel dichterbij elkaar. Duitsers praten zelfs vaker over lokale dan over nationale politiek.

→ p. 24

Beeldvorming over Oost-Europese arbeidsmigranten niet positief

Twee derde van de Nederlanders vindt dat er te veel migranten uit Oost-Europa naar Nederland komen. Als de grootste problemen zien zij verdringing van Nederlandse arbeidskrachten en oneerlijke concurrentie, op de voet gevolgd door een vermeende toename van

overlast en criminaliteit. De meerderheid van de bevolking (60%) vindt dat deze migranten worden uitgebuit. Bijna driekwart vindt dat de overheid deze uitbuiting moet aanpakken. Men ziet ook voordelen voor de Nederlandse economie; arbeidsmigranten zijn goedkope

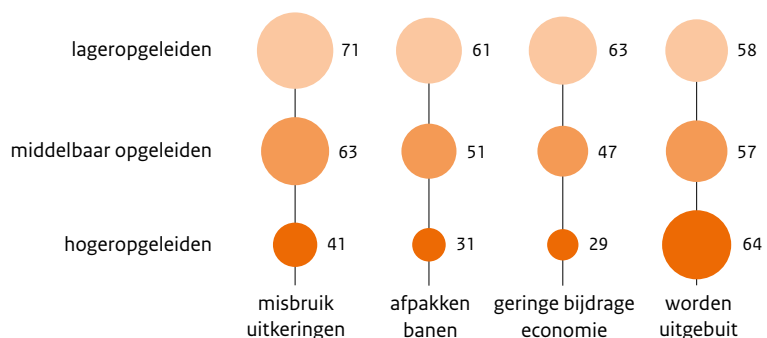
arbeidskrachten en ze verrichten werk dat Nederlanders niet (willen) doen. Vooral Polen worden gezien als harde werkers.

→ p. 34

Vooraf lageropgeleiden negatief over arbeidsmigranten

Bulgaren en Roemenen worden negatiever beoordeeld dan Polen. Bijna 80% vindt dat arbeidsmigranten als ze werkloos worden terug moeten naar hun herkomstland. Laagopgeleide Nederlanders staan beduidend negatiever tegenover Oost-Europese arbeidsmigranten dan de hogeropgeleiden; ze vinden vaker dat ze misbruik maken van uitkeringen, banen afpakken en weinig bijdragen aan de economie. Lager- en hogeropgeleiden vinden even vaak dat arbeidsmigranten worden uitgebuit.

→ p. 46

Inhoud

Ten geleide	4
1 Hoe gaat het met Nederland?	5
2 Gemeenten, krachtige leiders en grip op de toekomst	22
3 Beeldvorming over arbeidsmigranten uit Oost-Europa	34
Verantwoording	49

Ten geleide

Dit 24e kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) betreft het vierde kwartaal van 2013. De informatie is in oktober verzameld met een enquête en in focusgroepen. Belangrijke punten in het buitenlands nieuws waren de shutdown van de Amerikaanse federale overheid en het afluisteren van de Duitse bondskanselier Angela Merkel door de NSA. Binnenlands speelden, naast het vertrek van Henk Krol uit de Tweede Kamer, de arrestatie van een dronken Russische diplomaat en discussie over Zwarte Piet, vooral de onderhandelingen tussen kabinet en oppositiepartijen over de begroting voor 2014. Na veel avondlijke tv-beelden van teleurgestelde en hoopvolle politici die het ministerie van Financiën verlieten, werd op 11 oktober een begrotingsakkoord bereikt tussen de regeringspartijen vvd en PvdA en de oppositiepartijen Christen-Unie, D66 en SGP.

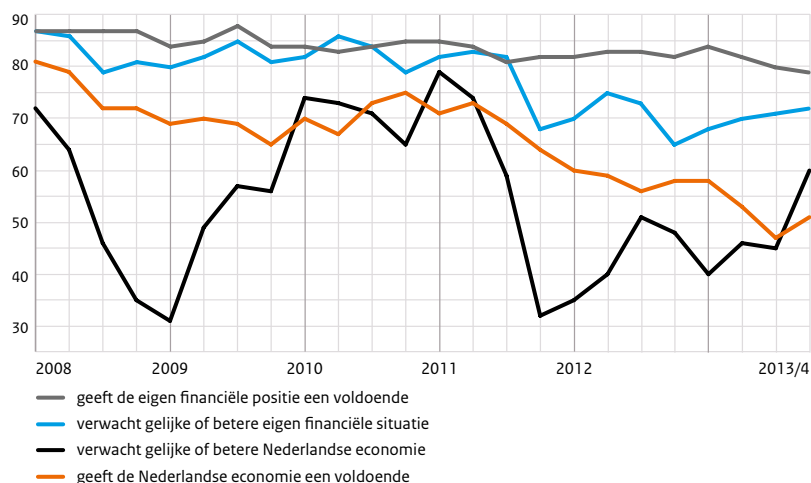
Na het overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen sinds 2008 en een duiding van de stemming in het vierde kwartaal in hoofdstuk 1 en analyses van verschillen in de bevolking over drie onderwerpen in hoofdstuk 2, volgt een uitgebreid thematisch hoofdstuk 3. Het kwartaal-thema is de publieke opinie over arbeidsmigranten uit Oost-Europa. Het hoofdstuk is geschreven door Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts, die naast de COB-gegevens gebruik maakten van ander onderzoek.

1 Hoe gaat het met Nederland?

Minder somber over de economische toekomst

In vergelijking met vorig kwartaal zijn minder mensen somber over de economische toekomst van Nederland. 60% verwacht dat de economische situatie de komende twaalf maanden niet zal verslechteren; vorig kwartaal was die groep met 45% nog in de minderheid (zie figuur 1.1). Het aandeel dat een verslechtering van de economie verwacht daalde van 55% naar 40%.¹ Alle groepen worden positiever over de economie, maar de sterkste stijging zien we bij mensen met een bovenmodaal gezinsinkomen (tabel 1.1). De tevredenheid met de huidige economische situatie blijft laag in vergelijking met de periode 2008-2010: 51% geeft de economische situatie een voldoende, vorig kwartaal was dat 47%. De Nederlandse economie krijgt op dit moment een 5,3 als gemiddeld rapportcijfer. Vóór de crisis, begin 2008, lag dat rapportcijfer een punt hoger.

Figuur 1.1 Positieve economische waarderingen en verwachtingen^a, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden, de voldoende is zijn de percentages scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2013/4

Nederlanders zijn net als voorgaande jaren positiever over hun eigen financiën dan over de economie. 72% verwacht de komende twaalf maanden geen verslechtering van de eigen financiële situatie. Het aandeel dat een verslechtering verwacht is het afgelopen jaar gedaald van 35% (in COB 2012/4) naar 28% nu. 79% is voldoende tevreden met de eigen financiële situatie. Dit aandeel is sinds begin 2008 wel licht gedaald. Waar begin 2008 87% een voldoende gaf, is dat nu 79%. Het gemiddelde rapportcijfer voor de eigen financiën daalde in die periode van 7 naar 6,5.² 33% maakt zich (tamelijk) veel zorgen over de gevolgen van de bezuinigingen voor de eigen situatie. Vorig kwartaal was dat 36%.

Kernpunten

- Nederlanders zijn minder somber over de economische toekomst: 60% verwacht geen verslechtering, vorig kwartaal was dat 45%. De tevredenheid met de huidige economische situatie blijft met 51% laag in vergelijking met eerdere jaren. De belangrijkste maatschappelijke problemen betreffen volgens burgers 'inkomen en economie' en 'de manier van samenleven'.
- Na een scherpe daling eerder dit jaar, is er dit kwartaal geen verdere daling van het vertrouwen in de politiek. 44% heeft voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer, 40% voldoende vertrouwen in de regering.
- Het aandeel dat vindt dat Nederland de goede kant op gaat is dit kwartaal gestegen van 20 naar 29%. Die stijging komt vooral doordat meer mensen hopen dat het economisch beter zal gaan.
- 62% vindt dat Nederland eerder de verkeerde dan de goede kant op gaat. Veel mensen blijven bezorgd over economie, inkomen en werkgelegenheid. Daarnaast is er bezorgdheid over de bezuinigingen en vindt men dat de politiek de onzekerheid vergroot. In vergelijking met het begin van de crisis maakt men zich minder vaak zorgen over omgangsvormen, onveiligheid en integratie.

- 1 Ook het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) signaleert in oktober dat Nederlanders minder somber worden over de economische toekomst; in de cijfers van november loopt de somberheid daarover nog verder terug (zie het conjunctuurbericht van 18 oktober en 20 november 2013 op www.cbs.nl).
- 2 Steeds minder mensen geven hun eigen financiële situatie een 8 of hoger. Begin 2008 deed 42% dat, nu is dat nog maar 30%. Het aandeel dat een 7 geeft blijft in de hele periode gelijk, terwijl het aandeel dat een 6 of een onvoldoende geeft iets stijgt.

Tabel 1.1

Aandeel dat een gelijke of betere Nederlandse economie verwacht, bevolking van 18+, 2013/3-2013/4 (in procenten)

	13/3	13/4	verschil
allen	45	60	+15
18-34 jaar	57	70	+13
35-54 jaar	45	59	+14
≥ 55 jaar	40	56	+16
lageropgeleid	35	52	+17
middelbaar	43	53	+10
hogeropgeleid	55	74	+19
gezinsinkomen			
benedenmodaal	39	50	+11
modaal	44	55	+11
bovenmodaal	50	71	+21
studeert	58	68	+10
betaald werk	48	65	+17
huisvrouw of -man	33	42	+9
geen werk	34	42	+8
met pensioen	40	57	+17

Bron: COB 2013/3-2013/4

Nederlanders tevredener over eigen financiën dan veel andere Europeanen

Voor acht West-Europese landen en het gemiddelde van 27 lidstaten van de Europese Unie (EU) vergelijken we de tevredenheid met de economie en de eigen financiën tussen het begin van de crisis in 2008 en medio 2013 (figuur 1.2). Hoe deed en doet Nederland het in vergelijking met andere landen?

Najaar 2008 bevond Nederland zich met Denemarken (en Finland en Luxemburg, die niet in deze figuur zijn opgenomen) in een groepje landen waarvan veel inwoners tevreden waren over hun eigen financiën en over de nationale economie (hoewel over dat laatste wel iets minder dan het jaar ervoor). In 2013 zijn Nederlanders nog steeds relatief tevreden over hun eigen financiën, maar veel minder over de nationale economie. Van de hier weergegeven landen is het verschil zelfs het grootst.³ Opmerkelijk is in dit verband vooral de positie van Duitsland: Duitsers zijn in vergelijking met 2008 nu vaker tevreden over de nationale economie (een stijging van 49% naar 84%). Duitsland is niet het enige land waar men positiever is geworden (we zien het ook in Luxemburg, Malta en België), maar in Duitsland is het verschil tussen 2008 en 2013 verreweg het grootst.

Waar in 2013 de Denen en Duitsers de positie innemen van landen met een grote tevredenheid over de economie en de eigen financiën, is Nederland verschoven naar de linkerkant van de figuur. Net als de Belgen zijn Nederlanders tevreden met de eigen situatie, maar aanzienlijk minder met de economie. Veel minder tevreden, op beide terreinen, zijn de Spanjaarden en Grieken. In vergelijking met 2008 zijn de inwoners van beide landen negatiever geworden.

Constate: tevreden met het eigen leven, ontevreden met landelijke en Europese politiek

In figuur 1.2 zien we dat niet alleen in Nederland, maar ook in veel andere Europese landen, mensen tevredener zijn met hun eigen financiële situatie dan met de nationale economie. Dat fenomeen doet zich ook voor op andere terreinen: mensen zijn vaker tevreden met hun eigen leven, dan met de samenleving of de politiek (zie figuur 1.3).⁴

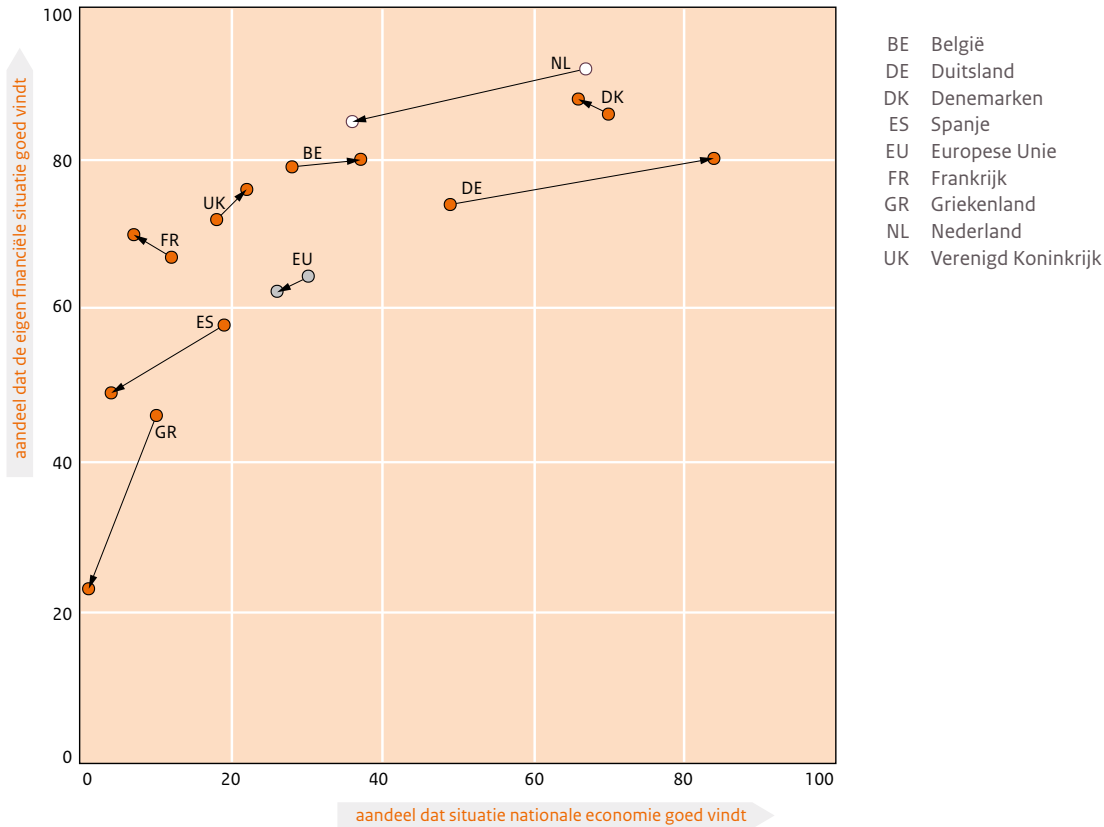
De meeste mensen zijn tevreden met hun dagelijks leven. 89% is voldoende tevreden met de eigen gezondheid en de dagelijkse activiteit. De groep tevredenen geeft deze domeinen zelfs een rapportcijfer 8 of hoger en daarmee krijgen ze een gemiddelde van respectievelijk een 7,3 en een 7,2.

De tevredenheid met de Nederlandse samenleving ligt met 77% iets lager, maar nog steeds is een ruime meerderheid voldoende tevreden. Wat wel opvalt is dat de rapportcijfers aanzienlijk minder hoog zijn: 62% geeft de samenleving een 6 of 7, slechts 15% geeft een 8 of hoger (23% geeft een onvoldoende). Gemiddeld krijgt de samenleving daarmee een 6,2. Net als bij de tevredenheid over de eigen gezondheid en het dagelijks leven, is die tevredenheid sinds 2008 heel constant.

3 Ook in vergelijking met het Europese gemiddelde is de daling in Nederland groot, zo zien we in figuur 1.2. In Cyprus, Slovenië en Slowakije is de daling in de tevredenheid over de nationale economie echter nog groter (landen niet in figuur opgenomen).

4 Dit geldt niet alleen in Nederland, maar ook in andere Europese landen. Zie *Special Eurobarometer 408*. Brussel: Europese Commissie, 2013, p. 6, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_408_en.pdf.

Figuur 1.2 Tevredenheid met nationale economie en eigen financiële situatie in diverse EU-landen, bevolking van 15+, najaar 2008 en zomer 2013 (in procenten)

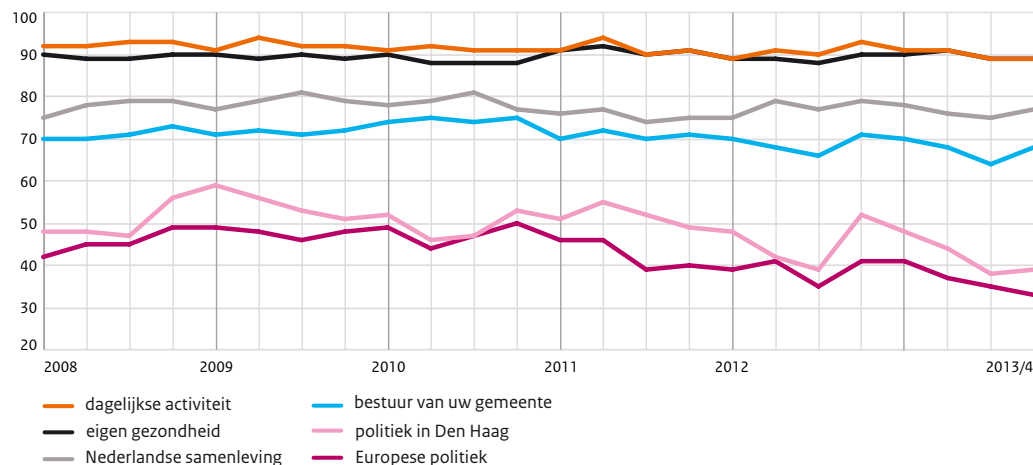

Bron: EB (70) en Special EB (408)

De tevredenheid met het bestuur van de gemeente is iets beweeglijker: sinds 2008 is steeds tussen de 64% en 75% voldoende tevreden. Ook het bestuur van de gemeente krijgt nauwelijks een 8 of hoger en het gemiddelde rapportcijfer is in het vierde kwartaal van 2013 een 5,9. In hoofdstuk 2 gaan we verder in op de tevredenheid met het lokale bestuur en houdingen tegenover de lokale politiek.

Met de politiek in Den Haag en Europa zijn heel wat minder mensen tevreden dan met het gemeentebestuur (zie ook hoofdstuk 2). In het vierde kwartaal van 2013 is 39% voldoende tevreden met de politiek in Den Haag en 33% met de Europese politiek. De mensen die voldoende tevreden zijn geven voornamelijk een 6 of een 7, bijna niemand geeft een 8 of hoger. Gemiddeld leidt dat tot onvoldoendes: een 4,7 voor de politiek in Den Haag en een 4,4 voor de Europese politiek. De tevredenheid met de politiek is volatieler dan de tevredenheid met het eigen leven of de samenleving. Zij schommelt mee met politieke ontwikkelingen (synchroon, maar iets minder scherp, met het politiek vertrouwen in figuur 1.4). De tevredenheid met de Europese politiek vertoont sinds eind 2010 een dalende trend: destijds 50%, nu 33%.

Figuur 1.3 Voldoende tevreden met eigen leven, samenleving, politiek en bestuur^a, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 tot 10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2013/4

Tabel 1.2 Tevredenheid met diverse terreinen, nu^a, in verleden^b en toekomst^c, bevolking van 15+ (in procenten en saldo optimisten – pessimisten)

	vindt huidige situatie (zeer) goed	saldo optimisten – pessimisten	
		afgelopen vijf jaar:	over het komende jaar:
eigen woonomgeving	97	+3	+7
gezondheidszorg	93	-39	-37
financiële situatie huishouden	85	0	-7
pensioenvoorziening	71	-62	-78
ondersteuning van werklozen	65	-54	-57
persoonlijke werksituatie	62	+11	+1
kosten levensonderhoud	60	-63	-78
betaalbaarheid van energie	59	-27	-53
relaties tussen mensen met verschillende culturele of religieuze achtergronden	56	-29	-33
betaalbaarheid huisvesting	47	-40	-59
de manier waarop ongelijkheid en armoede worden aangepakt	46	-32	-39
de manier waarop de overheid functioneert	40	-30	-44

a 'Hoe beoordeelt u de huidige situatie op de volgende terreinen?' De antwoordmogelijkheden zijn 'zeer goed', 'tamelijk goed', 'tamelijk slecht', 'zeer slecht', 'weet niet'. Weergegeven is het aandeel dat de huidige situatie (zeer) goed noemt.

b 'Vergeleken met vijf jaar geleden, zou u zeggen dat dingen beter zijn geworden, slechter zijn geworden of ongeveer hetzelfde zijn gebleven als het gaat om ...'. Weergegeven is het saldo van positieve (beter) en negatieve (slechter) antwoorden. Een min geeft aan dat er meer mensen zijn die vinden dat het slechter is gegaan dan mensen die vinden dat het beter is gegaan.

c 'Wat zijn uw verwachtingen voor de komende 12 maanden. Zullen de komende 12 maanden beter, slechter of gelijk zijn als het gaat om ...'. Weergegeven is het saldo van positieve (beter) en negatieve (slechter) antwoorden. Een min geeft aan dat er meer pessimisten dan optimisten zijn.

Bron: Special EB (408)

Sociaal klimaat: het was beter en het wordt slechter

In de zomer van 2013 heeft de Europese Commissie in het kader van de Eurobarometer onderzoek laten uitvoeren naar het sociale klimaat in de EU-lidstaten. Het sociale klimaat bestaat in dat onderzoek uit tevredenheid van burgers met diverse domeinen op het gebied van het eigen leven, de economie en de overheid.

Het onderzoek wordt sinds 2009 elk jaar uitgevoerd en wat in de editie van 2013 opvalt is dat Nederlanders minder tevreden zijn met het sociale klimaat dan in de voorgaande jaren. Van alle indicatoren samen wordt een index voor sociaal klimaat gemaakt. Nederland scoort in 2013 een 1,9 op die index en staat daarmee met Duitsland op een gedeelde vijfde plek in de EU. Van de landen bovenin de ranglijst is in Nederland echter de tevredenheid met het sociale klimaat het meest gedaald ten opzichte van 2012: van 2,8 naar 1,9. Daarmee is Nederland het enige land in de top tien waar de tevredenheid met het sociale klimaat in 2013 lager is dan in 2009.⁵

In het onderzoek is niet alleen gevraagd hoe goed men het op dit moment met die domeinen vindt gaan in vergelijking met vijf jaar geleden, maar ook wat men verwacht voor de komende twaalf maanden. In tabel 1.2 staan de uitkomsten voor Nederland. In de eerste kolom met cijfers staat het aandeel dat vindt dat de situatie op het betreffende terrein (zeer) goed is. In de tweede kolom staat het saldo van optimisten en pessimisten over de afgelopen vijf jaar: het aandeel mensen dat een verbetering ziet minus het aandeel dat een verslechtering ziet. In de derde kolom staat het saldo van optimisten en pessimisme over de nabije toekomst: het aandeel dat een verbetering verwacht minus het aandeel dat een verslechtering verwacht.

Voor veel (maar niet alle!) domeinen geldt dat de meerderheid van de Nederlanders tevreden is over de huidige situatie. Bijna altijd geldt voor die domeinen ook dat het aandeel dat pessimistisch is over de ontwikkeling in de afgelopen vijf jaar en de komende twaalf maanden groter is dan het aandeel optimisten. De saldo's zijn negatief. Nederlanders hebben kortom vaak het idee dat het beter was en slechter wordt. Zelfs als ze eigenlijk best tevreden zijn met het heden.

Een uitzondering hierop vormt de eigen situatie. De eigen woonomgeving en financiële situatie worden door respectievelijk 97% en 85% van de Nederlanders als goed beoordeeld (tabel 1.2). De persoonlijke werksituatie beoordeelt 62% als goed. Voor deze terreinen geldt dat de optimisten en pessimisten elkaar redelijk in evenwicht houden. Op het terrein van de eigen werksituatie vinden zelfs meer mensen dat het de afgelopen vijf jaar beter ging dan slechter (saldo +11).

Voor de andere terreinen geldt dat er meer pessimisten dan optimisten zijn, zowel als de blik op het verleden is gericht als op de toekomst. 93% beoordeelt de huidige situatie in de gezondheidszorg als goed, maar een groot aandeel denkt dat die situatie de afgelopen jaren is verslechterd en in de toekomst zal verslechteren. 71% is positief over de pensioenvoorziening in Nederland. Over de pensioenvoorziening, de kosten van het levensonderhoud en de ondersteuning van werklozen is het

5 Special Eurobarometer 408, p. 10-11.

saldo van optimisten en pessimisten het laagst en de somberheid over verleden en toekomst het grootst.

Vertrouwen in politiek daalt niet verder

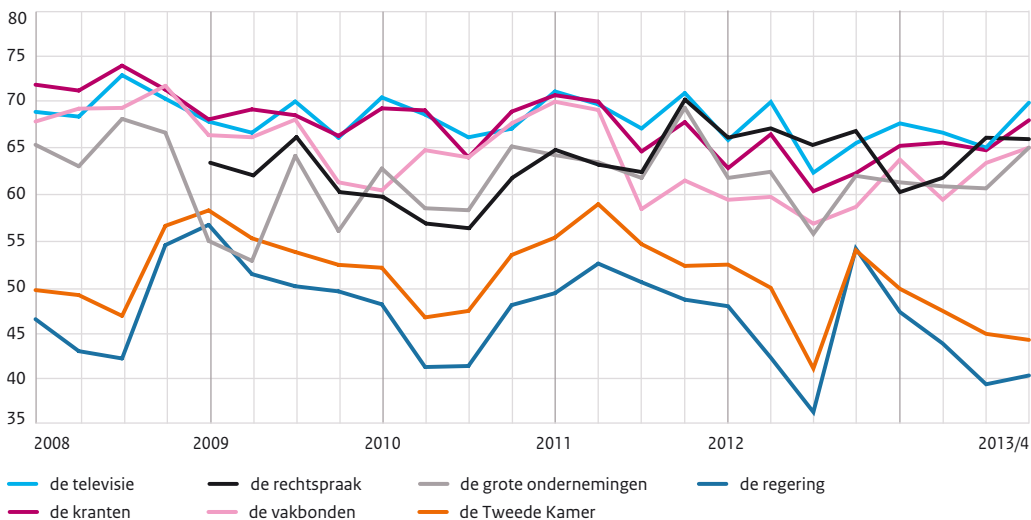
Het vertrouwen in de televisie, kranten, rechtspraak, vakbonden en grote ondernemingen blijft dit kwartaal stabiel of stijgt licht. 65% van de Nederlanders of meer heeft voldoende vertrouwen in deze instituties.

Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering, dat na het vierde kwartaal van 2012 snel daalde, neemt dit kwartaal niet verder af. 44% heeft voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer, 40% in de regering. Vorig kwartaal lag dat aandeel met respectievelijk 45% en 39% op een vergelijkbaar niveau. Aanhangers van de regeringspartijen vvd en PvdA hebben het vaakst vertrouwen in de regering; aanhangers van sp, pvv en niet-stemmers het minst vaak.

Het niveau van vertrouwen blijft dus laag: in het derde en vierde kwartaal van 2013 hebben minder mensen vertrouwen in de politiek dan in voorgaande jaren. In het slot van dit hoofdstuk zullen we zien dat veel mensen vinden dat het huidige kabinet weinig daadkrachtig is en de onzekerheid vergroot. In de groepsgesprekken wordt het kabinet omschreven met termen als ‘complex’, ‘niet daadkrachtig’ en ‘traag’.⁶

6 Van respondenten die de enquête via internet invulden, weten we op welke dag ze dat deden. Onder hen klaarde de stemming gedurende de maand oktober op. Vóór 11 oktober, de dag dat het kabinet begrotingsafspraken maakte met d66, ChristenUnie en scp, had 37% (N = 444) van de internetrespondenten vertrouwen in de regering, na 11 oktober was dat 44% (N = 425). Die wat positievere stemming over de politiek is vermoedelijk niet veroorzaakt door de begrotingsafspraken; ook de economische verwachting en de algemene stemming waren in het tweede deel van de maand positiever.

Figuur 1.4 Voldoende vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag ‘Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?’

Bron: COB 2008/1-2013/4

Publieksagenda's: grootste problemen en sterkste punten

Wat zijn in de ogen en woorden van Nederlanders de belangrijkste thema's van dit moment? Waarover maken ze zich zorgen en wat gaat er goed? In figuur 1.5 en 1.6 staat een overzicht van het nationale probleem-besef en de nationale trots.⁷

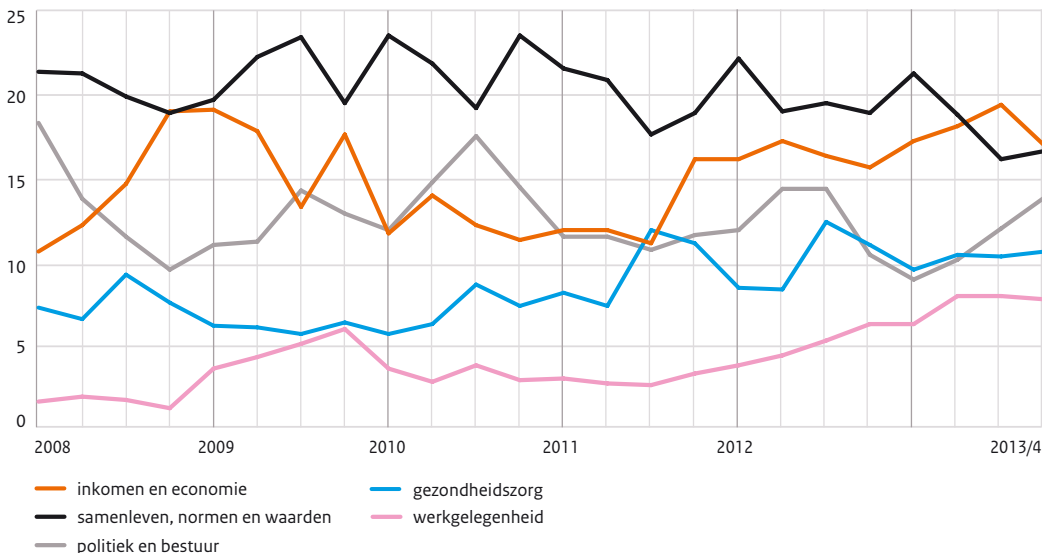
Zorgen over economie en samenleven

Bovenaan de lijst van het nationale probleem-besef staan zorgen over de economie en zorgen over de manier waarop we samenleven. Mensen maken zich zorgen over de economische situatie, bezuinigingen, hun inkomen, inkomensverschillen en bonussen. Die zorgen worden op de voet gevolgd door zorgen over groeiende intolerantie en onverdraagzaamheid, gebrek aan respect, asociaal gedrag en de ik-cultuur. Zorgen over politiek en bestuur worden sinds begin 2013 vaker genoemd. Het vertrouwen in de politiek blijft dit kwartaal op een gelijk niveau, maar de zorgen nemen toe. Men maakt zich zorgen over 'de politiek in het algemeen', over 'besluiteloosheid' en 'veel regels'.

De top vijf van belangrijkste zorgen wordt compleet gemaakt door zorgen over de gezondheids- en ouderenzorg (met name over de stijgende kosten en over de kwaliteit) en werkgelegenheid.

7 Mensen kunnen in hun eigen woorden aangeven wat ze belangrijke problemen, sterke punten of agendapunten vinden. Daarbij kunnen ze maximaal vijf trefwoorden noemen. De antwoorden worden gewogen zodat iedereen die minstens een onderwerp noemt even zwaar meetelt. Zo 'verdelen' we een constante hoeveelheid nationaal probleem-besef, nationale trots en Haagse agendaruimte eerlijk over alle mensen die er gebruik van willen maken. Hiermee voorkomen we dat mensen die veel problemen noemen de lijstjes domineren.

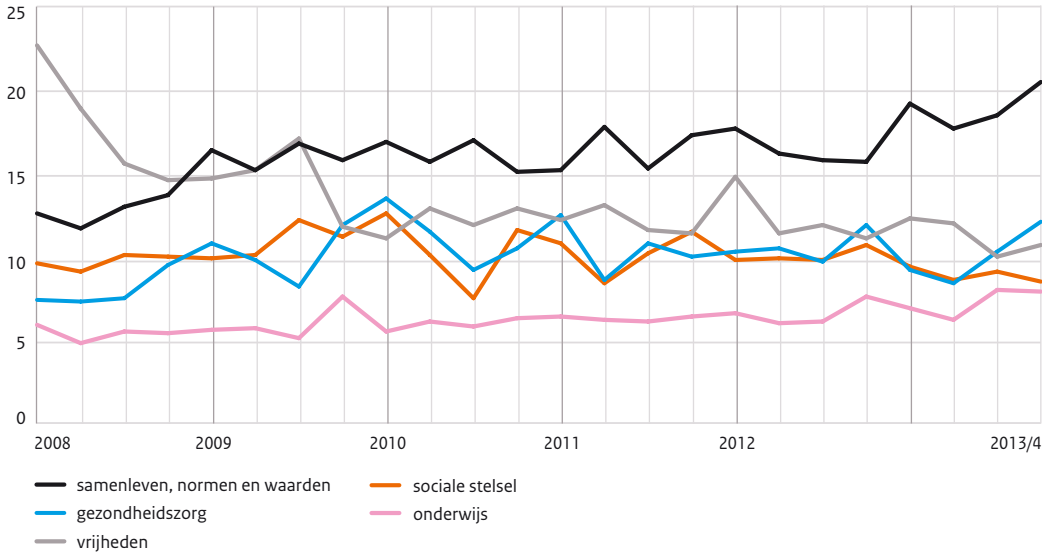
Figuur 1.5 Ontwikkelingen in het nationale probleem-besef^a, de vijf grootste categorieën onderwerpen van het vierde kwartaal van 2013, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten van het nationale probleem-besef)

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2013/4

Figuur 1.6 Ontwikkelingen in de nationale trots^a, de vijf belangrijkste categorieën onderwerpen van het vierde kwartaal van 2013, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten van de nationale trots)

- a 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2013/4

Sterke punten: samenleven, vrijheden en sociaal stelsel

Wat vinden mensen goed aan Nederland? Waar zijn ze trots op? In de eerste plaats op de manier waarop we samenleven (figuur 1.6). Dat onderwerp blijft een punt van zorg (zie figuur 1.5) maar ook van trots.⁸ Mensen zien op dit gebied veel fout gaan, maar er gaan ook dingen goed – zeker in de directe omgeving. Nederlanders zijn trots op de openheid, tolerantie en saamhorigheid in Nederland, en op het verenigingsleven en vrijwilligerswerk.

In de tweede plaats zijn mensen trots op de gezondheidszorg. Ook het stelsel van sociale zekerheid en het onderwijs worden genoemd als sterke punten van Nederland. Nederlanders vinden dat deze zaken hier, zeker in vergelijking met andere landen, goed geregeld zijn. In de derde plaats zijn Nederlanders trotst op de vrijheden: het feit dat er vrijheid en vrijheid van meningsuiting is en dat we in een democratie leven.

Bezuinigings- en begrotingsvoorkeuren

8 Al is de groep die het samenleven als probleem noemt groter dan de groep die het als sterk punt noemt. Zie COB 2011|4: 18-19 voor een uitgebreidere toelichting waarom de manier waarop we samenleven zowel een punt van zorg als van trots is.

9 Incidenteel vragen we uitgebreider naar begrotingsvoorkeuren: zie COB 2012|4, p. 14.

Om het kwartaal leggen we zeventien beleidsdoelstellingen aan burgers voor met de vraag of ze willen dat de landelijke politiek daar meer of minder geld aan uitgeeft.⁹ Tabel 1.3 toont de vraag en de voorkeuren in het vierde kwartaal van 2013. Na de vermindering van de staatsschuld zijn de doelstellingen geordend naar afnemende populariteit. Bovenaan staat het vergroten van werkgelegenheid, waaraan 89% meer geld zou willen uitgeven en slecht 1% minder. Daarna volgen de verbetering van het onderwijs (76% wil meer uitgaven en 1% minder) en van de zorg

(66% wil meer en 3% wil minder). Helemaal onderaan staan ontwikkelingshulp (54% minder, 11% meer) en militaire missies (53% minder, 11% meer), voorafgegaan door kunst en cultuur (42% minder, 16% meer) en integratiebeleid (39% minder, 13% meer). Laten we het verminderen van de staatsschuld buiten beschouwing, dan wil men over de resterende zestien doeleinden gemiddeld 21% minder en 39% meer uitgeven.

De voorkeuren in het vierde kwartaal verschillen nauwelijks van die in het tweede kwartaal van dit jaar (COB 2013|2: 14). Rekenen we gemiddelde voorkeuren uit (op basis van de volgende waardering: veel minder = -100, minder = -50, zoals nu = 0, meer = 50 en veel meer = 100), dan zijn de enige twee statistisch significante veranderingen een daling in de voorkeur voor meer zorguitgaven (van +44 naar +39) en voor meer veilig-

Tabel 1.3 Gewenste veranderingen in overheidsuitgaven^a, bevolking van 18+, vierde kwartaal 2013 (in procenten)

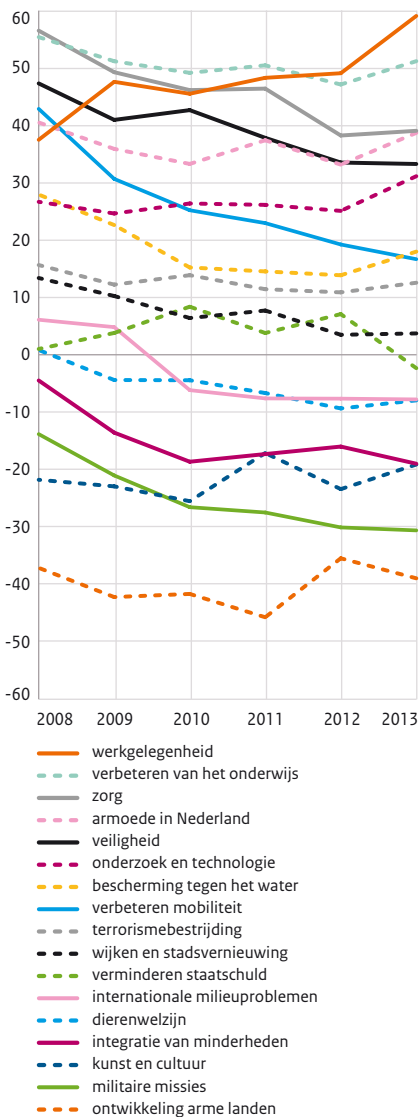
	veel minder geld	minder geld	zoals nu	meer geld	veel meer geld	ik weet het niet
verminderen van de staatsschuld	3	26	38	20	3	10
vergroten van de werkgelegenheid	0	1	7	61	28	3
verbeteren van het onderwijs	0	1	20	52	24	3
verbeteren van de (gezondheids)zorg	0	3	27	50	16	2
bestrijden van armoede in Nederland	0	4	23	54	14	4
verbeteren van de veiligheid op straat (geweld en overlast tegengaan)	0	3	35	46	12	3
stimuleren onderzoek en technologie	1	7	34	39	14	5
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	0	4	57	30	5	4
verbeteren mobiliteit (openbaar vervoer en wegen)	1	9	48	30	8	4
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	1	11	51	25	8	3
verbeteren van woonwijken en stadsvernieuwing	2	14	58	21	2	4
bijdragen aan de aanpak van internationale milieuproblemen en klimaatverandering	6	26	38	21	2	6
verbeteren van het dierenwelzijn	7	23	47	16	4	3
verbeteren van de integratie van minderheden	10	29	42	12	1	7
stimuleren van kunst en cultuur	12	30	38	14	2	3
bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing	17	36	33	10	1	3
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	19	35	32	10	1	4
gemiddeld over de bovenstaande 16 doeleinden (zonder 'verminderen van de staatsschuld')	5	16	37	30	9	4

a 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden? Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?' Na 'verminderen van de staatsschuld' geordend op afnemende wens om (veel) meer geld te besteden.

Bron: COB 2013/4

Figuur 1.7

Gewenste veranderingen van overheids-uitgaven,^a bevolking van 18+, 2008-2013

a Zie toelichting onder tabel 1.3. De voorkeuren zijn als volgt becijferd: veel minder = -100, minder = -50, zoals nu = 0, meer = 50 en veel meer = 100. De posten met een trend hebben een doorgetrokken lijn, de andere streepjes.

Bron: COB 2008/4, 2009/4, 2010/4, 2011/4, 2012/4 en 2013/4

¹⁰ Slechts 6% is het met beide stelling eens en vindt dat immigranten een aanwinst zijn én dat Nederland een prettiger land zou zijn zonder immigranten.

heid (van +37 naar +34). In beide gevallen wil men in meerderheid dus nog steeds liever meer geld uitgeven dan bezuinigen, maar die voorkeur is wel minder sterk geworden. De gemiddelde voorkeur (zonder die voor vermindering van de staatsschuld) staat onveranderd op +11. Gemiddeld wil men over de zestien posten dus nog steeds liever meer dan minder geld door de overheid laten besteden.

Figuur 1.7 brengt met dezelfde cijfermatige vertaling van de voorkeuren de gemiddelde wensen van eind 2008 tot eind 2013 in kaart; het tweede kwartaal van 2013 blijft hier buiten beschouwing. Boven de nullijn wil men meer uitgeven, onder de nullijn minder.

De sterkste stijger in de afgelopen vijf jaar is de werkgelegenheid, de grootste daler de mobiliteit, maar in dat geval wil men gemiddeld nu nog steeds meer en niet minder uitgeven. Zorg, veiligheid, internationaal milieu, integratie en militaire missies dalen ook in populariteit. Zorg en veiligheid blijven echter posten waarvoor nog altijd duidelijk meer overheidsuitgaven worden gewenst. Internationaal milieu gaat van gemiddeld iets meer naar gemiddeld iets minder geld; op integratie en militaire missies wilde men eind 2008 gemiddeld al bezuinigen en die wens is sterker geworden, met name in de eerste twee jaar.

Opinietrends

Elk kwartaal leggen we in het COB stellingen voor over politieke en maatschappelijke kwesties, onder andere over de multiculturele samenleving en de EU. Over het algemeen zijn de antwoorden op die stellingen heel constant: sinds het begin van het COB in 2008 hebben zich geen grote verschuivingen voorgedaan in opvattingen over deze kwesties. Soms zien we wel kleine, maar betekenisvolle, verschillen door de tijd.

Verdeeld over multiculturele samenleving en Europa

Dit kwartaal is 40% het eens met de stelling dat Nederland een prettiger land zou zijn zonder immigranten (tabel 1.4). 28% is het met deze stelling oneens en 32% neemt een neutrale positie in of zegt het niet te weten. Van de andere kant vindt 44% dat de aanwezigheid van verschillende culturen een aanwinst is voor de samenleving (24% oneens, 32% neutraal of weet niet).¹⁰ Het aandeel dat het met deze stellingen eens is, is sinds 2008 nauwelijks veranderd.

Een (kleine) verandering zien we wel bij de stelling dat 'mensen zoals ik' vooral nadelen ondervinden van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van de economie. Dit kwartaal is een minderheid van 25% het met deze stelling eens, tegen gemiddeld 17% in 2008/2009; 37% is het ermee oneens en 38% is neutraal of weet het niet. Een van de mogelijke nadelen die men kan ondervinden is verdringing op de arbeidsmarkt door werknemers uit andere EU-landen. In hoofdstuk 3 gaan we uitgebreid in op opvattingen over arbeidsmigranten uit Oost-Europa.

40% vindt het Nederlandse EU-lidmaatschap een goede zaak. 26% is het met de stelling oneens, 34% is neutraal of weet het niet. De steun voor het EU-lidmaatschap schommelt sinds 2008 steeds tussen de 40 en 52%. In 2009 en 2010 steunde ongeveer 50% het lidmaatschap, sindsdien is dat aandeel licht gedaald. Uit gesprekken over deze stelling in focusgroepen blijkt dat mensen de EU nog steeds vooral beoordelen op basis van haar economische merites. Hoewel er steeds vaker ook twijfels zijn over de economische noodzaak, vinden mensen dat een economisch open land als Nederland de EU nodig heeft (zie ook COB 2013|3: 39).

Tabel 1.4 Instemming met stellingen over maatschappelijke kwesties,^a bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013/1+2	2013/3	2013/4
'Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.'	40	40	36	40	40
'De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving.'	40	41	44	40	44
'Mensen zoals ik vinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie.'	17	19	21	26	25
'Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak.'	47	46	45	40	40

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Vermeld zijn de percentages (zeer) eens van alle antwoorden. De cijfers tot 2012/4 zijn niet altijd op alle kwartalen gebaseerd. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van het voorlaatste naar laatste kwartaal zijn in oranje weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2013/4

Politici moeten zich beter gedragen

Een meerderheid van de Nederlanders (56%) is het eens met de stelling dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat 'mensen zoals ik' denken (16% oneens, 28% neutraal of weet niet, zie tabel 1.5). Sinds 2008 is het aandeel dat denkt dat hun opvattingen er voor politici niet toe doen licht gestegen. De overige opvattingen over politiek laten geen duidelijke stijging van het politieke cynisme zien. 58% vindt het een goede zaak dat in de politiek compromissen worden gesloten (10% oneens, 32% weet niet of neutraal). 48% stemt in met de stelling dat politici vaak onbehoorlijk met elkaar omgaan (15% oneens, 37% neutraal of weet niet). Het aandeel dat de omgang van politici met elkaar onbehoorlijk vindt schommelt door de tijd en was eerder relatief hoog in de zomer van 2012 (na de 'doe zelf normaal'-confrontatie van premier Rutte en Kamerlid Wilders en in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2012) en het voorjaar van 2010 (na de val van het kabinet-Balkenende IV). In groepsgesprekken komt geregeld de klacht voor dat politici elkaar niet met respect bejegenen en daarmee niet het goede voorbeeld geven.

Tabel 1.5 Instemming met stellingen over politiek,^a bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013/1+2	2013/3	2013/4
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.'	47	48	50	54	56
'Het is een goede zaak dat in de politiek compromissen worden gesloten.'	58	57	56	54	58
'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'	36	40	42	35	48
'Het zou goed zijn als mensen meer zouden kunnen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.'	63	63	61	59	63
'Het zou goed zijn als het bestuur van dit land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'	28	32	35	36	39

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Vermeld zijn de percentages (zeer) eens van alle antwoorden. De cijfers tot 2012/4 zijn niet altijd op alle kwartalen gebaseerd. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van het voorlaatste naar laatste kwartaal zijn in oranje weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2013/4

63% van de Nederlanders zou het goed vinden als mensen meer zouden kunnen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties (14% vindt dat niet, 23% neutraal of weet niet). Dat aandeel blijft door de tijd stabiel.

Men is verdeeld over de wenselijkheid van 'krachtige leiders'. 39% zou het goed vinden als het bestuur van dit land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders, 33% is het niet met deze stelling eens (28% is neutraal of zegt het niet te weten). In vergelijking met begin 2008 is de roep om krachtige leiders wel sterker. Na de val van het kabinet-Balkenende IV in het voorjaar van 2010 stemde 37% in met de stelling over krachtige leiders, daarna daalde die instemming naar 27% begin 2011, maar sindsdien is er weer een stijgende lijn. Op de voorkeur voor krachtige leiders gaan we in hoofdstuk 2 verder in.

Welke kant gaat het al met al op in Nederland

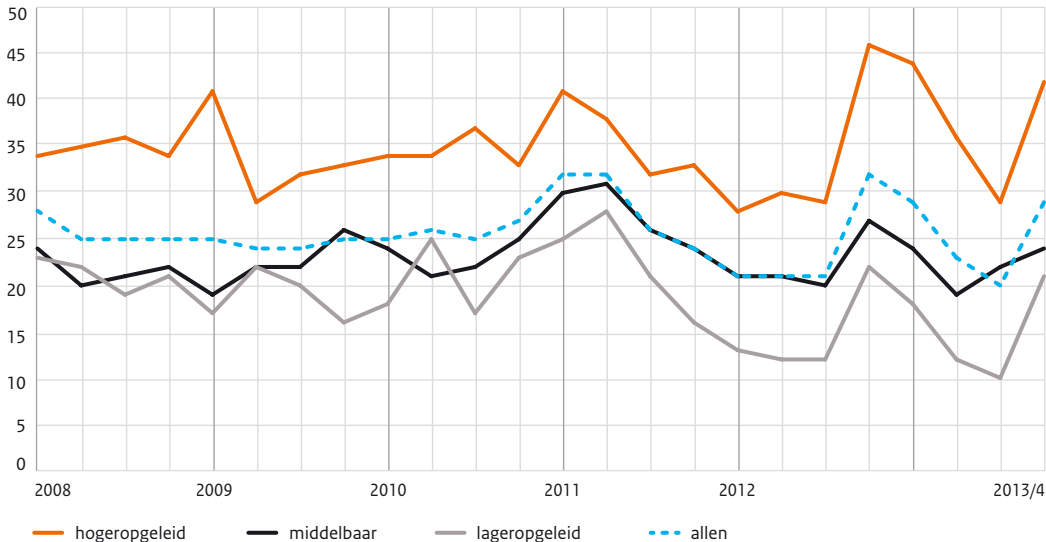
Elk kwartaal vragen we aan het einde van de COB-enquête of mensen in het algemeen vinden dat het de verkeerde kant of de goede kant op gaat met Nederland. Men moet kiezen, een tussenweg is er niet. Wel bieden we mensen de mogelijkheid om in hun eigen woorden hun argumentatie op te schrijven.¹¹ Die antwoorden zijn soms kort, maar vaak behoorlijk uitgebreid en geven een indruk van de motieven van mensen en de manier waarop ze tegen politieke en maatschappelijke kwesties aankijken.

Positiever dan vorig kwartaal: hoopvol over de economie

Het aandeel dat vindt dat Nederland meer de goede dan de verkeerde kant op gaat is in vergelijking met vorig kwartaal gestegen van 20% naar 29%. Hogeropgeleiden zijn positiever over Nederland dan lageropgeleiden (zie figuur 1.8), maar beide groepen zijn dit kwartaal positiever dan vorig kwartaal.

11 Dit kwartaal kreeg de helft van de respondenten de vraag om hun antwoord over de richting van Nederland toe te lichten (75% vulde een antwoord in). De andere helft kreeg een alternatieve vraag, namelijk hoe het pessimisme over Nederland verminderd zou kunnen worden (63% vulde een antwoord in).

Figuur 1.8 Aandeel dat vindt dat Nederland de goede kant op gaat, naar opleidingsniveau, bevolking van 18+, 2008-2013/4 (in procenten)

Bron: COB 2008/1-2013/4

De meest genoemde reden om positief te zijn over de toekomst van Nederland is de economie: veel respondenten zijn van mening dat het dieptepunt van de economische crisis (en de crisis op de huizenmarkt) inmiddels is bereikt en dat het herstel in zicht is.

“Het feit dat de economie weer aantrekt en de huizenmarkt uit het dal komt zijn indicatoren dat onze recessie welhaast teneinde is gekomen.”
(man, 66 jaar)

“Nederland komt langzaam uit de recessie.” (vrouw, 62 jaar)

“Er zijn tekenen van herstel, de bodem van de huizenprijzen is bereikt, export en industrie trekken aan.” (man, 37 jaar)

Vorig kwartaal werden dit soort redenen nog veel minder vaak genoemd. Men denkt dat het ergste (hopelijk) achter de rug is en dat de economie binnenkort zal aantrekken. Omdat de economie, het eigen inkomen en de werkgelegenheid op dit moment een grote bron van zorg zijn voor veel Nederlanders, ligt het voor de hand te vermoeden dat economisch herstel de stemming zal verbeteren. Een respondent verwoordt dit sentiment als volgt:

“Lijkt er op dat we langzamerhand de crisis achter ons laten, dan vatten we alle problemen ook weer wat minder zwaar op!” (man, 51 jaar)

In de toelichtingen van vijf jaar geleden, in het begin van de crisis dus, van mensen die vonden dat het met Nederland de goede kant op ging valt op dat men er toen (nog) vertrouwen in had dat Nederland wel goed door de crisis zou komen en dat het allemaal niet zo’n vaart zou lopen:

“De economie trekt weer aan, de salarissen van de gewone werknemers stijgen weer wat. Mensen kopen veel, reizen veel, bezuinigen niet.” (vrouw, 54 jaar)

“Stabiele economie, ondanks de wereldwijde recessie.” (man, 18 jaar)

“Er is voldoende werkgelegenheid. De zorg voor langdurig werklozen is niet altijd effectief. Economisch gaat het goed.” (man, 50 jaar)

“Nederland is welvarend. De pensioenfondsen zijn ‘top of the world’.

De economie loopt als een trein. De werkloosheid neemt duidelijk af.”
(man, 66 jaar)

In tegenstelling tot eind 2008 zien we dit kwartaal (nog) geen respondenten die beweren dat het nu al daadwerkelijk ‘economisch goed gaat’ of dat de ‘werkloosheid daalt’, maar de hoop en verwachting dat dit binnenkort zal gebeuren is wel toegenomen.

2008: somber over omgangsvormen – 2013: somber over economie en kabinet

De hoop op betere tijden neemt weliswaar toe, maar tevreden over de huidige situatie zijn de meeste Nederlanders nog lang niet. Ook dit kwartaal vindt een meerderheid van 62% dat Nederland eerder de verkeerde dan de goede kant op gaat. Vijf jaar geleden was dit niet veel anders: toen vond 65% het de verkeerde kant op gaan. Maar hoe zit het met de motivatie die wordt gegeven? Is deze ook min of meer hetzelfde gebleven? Om hier wat beter zicht op te krijgen vergelijken we de zorgen, ergernissen en soms zelfs woede in de toelichtingen van dit kwartaal met die van vijf jaar geleden, toen de financiële crisis net was uitgebroken. Zijn de argumenten nog steeds hetzelfde? Wat valt op?

Allereerst dat mensen dit kwartaal aanzienlijk vaker aangeven bezorgd te zijn over de economie in het algemeen, de werkgelegenheid en het (eigen) inkomen. Eind 2008 werden deze onderwerpen minder vaak genoemd en had men het ook eerder over een financiële of kredietcrisis (vooral een probleem van banken en overheden) in plaats van een economische crisis (iets dat iedereen raakt). Een opmerking als ‘er is voldoende werkgelegenheid’, die we eind 2008 nog sporadisch tegenkwamen, treffen we dit kwartaal niet meer aan. Hoewel nu dus meer mensen hoopvol zijn over de economie dan vorig kwartaal, blijft de meerderheid somber.

Ten tweede werden ‘bezuinigingen’ vijf jaar geleden nog nauwelijks genoemd, terwijl veel Nederlanders dit kwartaal aangeven er (inmiddels) genoeg van te hebben. De frase ‘kapotbezuinigen’ is blijkbaar aardig aangeslagen en wordt een aantal keer gebruikt:

“Nederland wordt kapotbezuinigd, geen wonder dat mensen bang zijn en blijven.” (vrouw, 67 jaar)

“Niet steeds opnieuw allerlei bezuinigingen invoeren.” (vrouw, 65 jaar)

“Minder bezuinigen, dit kabinet bezuinigt Nederland volledig kapot.”
(vrouw, 49 jaar)

Bezuinigingen op de verzorgingsstaat zijn een specifieke en grote bron van zorg die vaker wordt genoemd dan vijf jaar geleden.

“We verliezen uit het oog waar we zo goed in waren, namelijk een verzorgingsstaat.” (vrouw, 44 jaar)

“Het huidige kabinet sloop voorzieningen die vooral de zwaksten treffen.” (man, 58 jaar)

Voor sommigen voelt het aan alsof wat in de afgelopen decennia is opgebouwd nu ineens binnen een paar jaar wordt afgebroken:

“Wat in Nederland in 50 jaar is opgebouwd, wordt nu in 5 jaar bijna geheel ongedaan gemaakt. Dat brengt voor veel burgers onzekerheid met zich mee en stellen daardoor beslissingen voor aankopen uit.”

(man, 63 jaar)

“Wat de generatie na de Tweede Wereldoorlog heeft opgebouwd wordt nu geleidelijk aan afgebouwd, zoals de zorg. Terug naar af.”

(man, 66 jaar)

Daarbij wordt, en dit is een derde punt van zorg of kritiek dat opvallend is toegenomen, soms met de beschuldigende vinger gewezen naar de EU of ‘Brussel’ in het algemeen en de 3%-norm in het bijzonder. Men is van mening dat de Nederlandse regering te veel haar oren laat hangen naar Brussel in plaats van te doen wat goed is voor Nederland:

“Nadruk ligt te veel op het halen van de Europese norm, ten koste van bijvoorbeeld onderwijs, veiligheid en werkgelegenheid.” (vrouw, 68 jaar)

“We hebben een slecht kabinet dat meer luistert naar de EU dan naar de Nederlandse bevolking.” (vrouw, 72 jaar)

“We letten zo veel op Europa dat we onszelf vergeten en hierdoor steeds verder in de problemen komen.” (man, 61 jaar)

De ruime negatieve aandacht voor (de positie van Nederland en de Nederlandse regering in) Europa is iets vrij recents. Vijf jaar geleden werden de EU en Europa slechts af en toe genoemd, ook positief:

“We genieten volop van deelname Europa en de euro.” (man, 56 jaar)

Positieve verwijzingen naar Europa zijn nu uitzonderlijk. Van de mensen die het meer de goede dan de verkeerde kant op vinden gaan in Nederland, stelt er een dat uitbreiding van de EU een goede zaak is voor de economie en een ander dat we uit ons isolement komen en onze plaats in Europa en de wereld weer vinden.

Ten slotte lijkt men nu, in vergelijking met vijf jaar geleden, over het algemeen kritischer te zijn over het kabinetsbeleid. Het (kortstondige) beeld van een met de nationalisatie van ABN AMRO daadkrachtig optredende overheid lijkt vijf jaar later te zijn omgeslagen in het tegendeel. De regering weet niet goed waar ze mee bezig is en moddert en zwalkt Nederland door de crisis heen:

“Zwabberend regeringsbeleid.” (man, 66 jaar)

“De regering staat naar mijn mening stil. Ze zeggen en willen maar van alles, maar er gebeurt (bijna) niets.” (vrouw, 23 jaar)

“De regering moet regeren, als het ware in een keer ‘de grote drol’ doorslikken met buurland Duitsland als voorbeeld. Het is te veel pappen en nathouden.” (man, 64 jaar)

Er zijn ook problemen en zorgen die dit kwartaal (aanzienlijk) minder vaak worden genoemd dan vijf jaar geleden. Vooral opvallend is dat veel minder mensen ‘normen en waarden’, ‘asociaal gedrag’ of ‘probleem-

jongeren' noemen als reden waarom het met Nederland de verkeerde kant op gaat. Criminaliteit en onveiligheid en vraagstukken rondom immigratie en integratie worden ook minder vaak opgeschreven. Dat deze problemen nu minder vaak genoemd worden dan in 2008, zagen we ook in de cijfers over het nationale probleembesef (tabel 1.5). Dit wil overigens niet zeggen dat deze problemen er niet meer toe doen. Wel zijn ze door de economische crisis geleidelijk naar de achtergrond geschoven.

Pessimisme in Nederland verminderen met duidelijkheid en eerlijkheid

Net zoals in de vorige kwartaalberichten is een (ruime) meerderheid van de bevolking (62%) van mening dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland. Het pessimisme is dus hardnekkig. Daarom vroegen we dit kwartaal aan respondenten wat we zouden kunnen doen om het pessimisme te verminderen. Een aantal ideeën wordt vaker genoemd. Aardig wat mensen storen zich aan wat zij als een overvloed van negatieve berichtgeving zien. Door het positieve nieuws wat meer te benadrukken wordt de stemming vanzelf wellicht ook wat beter. Nu praten we elkaar het pessimisme aan:

“Meer positief nieuws, benadruk de goede dingen, niet de negatieve.”

(vrouw, 56 jaar)

“Zodra de hele tijd tegen je wordt verteld dat het economisch slecht gaat, dan raak je vanzelf in een negatieve bui.” (man, 21 jaar)

“De goede dingen meer benadrukken. Negatieve berichten worden te veel benadrukt.” (man, 65 jaar)

Van de overheid wordt vooral verwacht dat ze eerlijk en duidelijk is. Dat neemt namelijk in ieder geval onnodige onzekerheid en daarmee ook pessimisme weg. Liever een vervelende en pijnlijke boodschap duidelijk en eerlijk te horen krijgen dan steeds maar in onzekerheid te moeten verkeren. Een respondent verwoordt dit als volgt:

“Nu een plan maken waar we als land over vijftien jaar willen staan. De boodschap is waarschijnlijk niet leuk (minder inkomen en een terug-tredende overheid), maar als een mens weet waar hij aan toe is, kan hij gaan plannen. Nu worden wij om de haverklap met een hyperventilerende overheid geconfronteerd.” (man, 51 jaar)

Als politici eerlijk en duidelijk zijn zal het vertrouwen in hen ook toenemen en neemt de onrust af:

“Meer duidelijkheid en zeker ook eerlijk zijn, er is weinig vertrouwen in de politiek volgens mij.” (vrouw, 75 jaar)

“Duidelijker beleid van de overheid, dit blijft staan. Er wordt te veel aan akkoorden getrokken, en zo kunnen wij niet zeggen waar we over een jaar staan. Dat geeft onrust.” (man, 34 jaar)

In het tweede kwartaalbericht van dit jaar (COB 2013|2: 17-18) beschreven we al dat (politieke) onzekerheid veel Nederlanders dwars zit en dat mensen vooral een eerlijk en duidelijk verhaal willen, een visie die ook perspectief biedt op de lange termijn.

Hoe gaat het met Nederland?

“Geen zwalkbeleid voeren. Zeg wat je doet en maak het waar. Zorgen dat het vertrouwen terugkomt door middel van daadkracht en niet met loze woorden. Politiek, wees eerlijk en niet vandaag ja en morgen neen en overmorgen ja.” (man, 59 jaar)

Sommigen noemen ook specifieke maatregelen om het pessimisme in te dammen, maar die zijn grotendeels het spiegelbeeld van de redenen waarom het de verkeerde kant op gaat met Nederland (dus bijvoorbeeld niet ‘kapotbezuinigen’ maar juist minder bezuinigen en niet meer maar juist minder Europa). In de groepsgesprekken denkt iemand dat het pessimisme minder wordt door op lokaal niveau meer samen te werken:

A: “Niet met een maatregel of zo in Den Haag, maar we moeten elkaar weer leren vinden, in de kroeg, op school. Ik woon in Bos en Lommer, niet een van de beste wijken, maar er wordt zoveel georganiseerd, dat geeft energie!” (Amsterdam, groep hogeropgeleiden)

B: “Klein en lokaal beginnen.”

A: “Wat helemaal hip is, is crowdfunding: doneer een tientje en start een boerderij, dat soort initiatieven, daar geloof ik wel in.”

Kernpunten

- Het gemeentebestuur krijgt van de Nederlandse bevolking hogere rapportcijfers dan de politiek in Den Haag, maar in vergelijking met andere Europeanen hebben Nederlanders opvallend weinig belangstelling voor de lokale politiek.
- Nederlanders ervaren een grotere afstand tot gemeenteraadsleden dan tot leden van de Tweede Kamer. Dit geldt niet voor lageropgeleiden en inwoners van niet- of weinig stedelijke gemeenten.
- Meer dan een derde van de Nederlanders zou het goed vinden als het bestuur wordt overgelaten aan krachtige leiders. Die voorkeur is sterker bij mannen, ouderen en lageropgeleiden. In de tijd gezien is er meer voorkeur voor krachtig leiderschap als de stemming over de Haagse politiek negatiever is.
- Het gevoel geen grip op de eigen toekomst te hebben is sterker bij lageropgeleiden, mensen met een uitkering en mensen die pessimistisch zijn over hun nabije toekomst. Het gevoel is ook sterker bij mensen die eerder emotioneel zijn en weinig extrovert, maar verder maken persoonlijkheidskenmerken weinig uit.

1 Bij vragen naar vertrouwen scoren instituties lager naarmate ze meer politiek 'klinken'. Zo heeft volgens de European Values Study 2008/09 van de Nederlanders 33% heel veel of tamelijk veel vertrouwen in 'politieke partijen', 49% heeft dat in 'het parlement' en 50% in de 'overheid'. In het European Social Survey van 2012/13 geeft 24% een 7 of meer voor vertrouwen in 'politieke partijen', 25% doet dat voor 'politici' en 32% voor 'het Nederlands parlement'. Eerder geneigd wel dan niet te vertrouwen is volgens Eurobarometer 78.1 van eind 2012 33% van de Nederlanders in het geval van 'politieke partijen', 47% bij 'de Nederlandse regering', 53% bij 'het Nederlands parlement, de Tweede Kamer' en 57% bij 'regionale of lokale overheidsinstellingen'.

In dit hoofdstuk behandelen we om verschillende redenen drie sterk uiteenlopende onderwerpen. Ten eerste verkennen we met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 en de aanstaande grote decentralisatieoperaties, houdingen tegenover het lokale bestuur. Ten tweede gaan we in op de behoefte aan 'sterke leiders', een behoefte die volgens sommigen toeneemt in Europa door de aanhoudende crisis. Ten derde gaan we na wat de belangrijkste achtergronden zijn van het gevoel geen grip te hebben op de eigen toekomst. Dat gevoel is in de tweede helft van 2013 sterker dan in de eerste helft.

De gemeente

In het COB komen de lokale politiek en overheid nauwelijks aan de orde. In open antwoorden op vragen naar wat er goed en verkeerd in Nederland gaat komen mensen namelijk nauwelijks met lokale onderwerpen aanzetten. Landelijke onderwerpen en de nationale politiek domineren, hoewel respondenten soms ook lokale onderwerpen aansnijden. Zoals deze Fries:

"Ambtenaren in onze buurt [...] die op buitendienst werken, werken nauwelijks en belazeren hun werkgever. Het wordt een bende in onze gemeente. Besteden erg veel werk uit aan andere bedrijven. Ze werken totaal niet efficiënt."

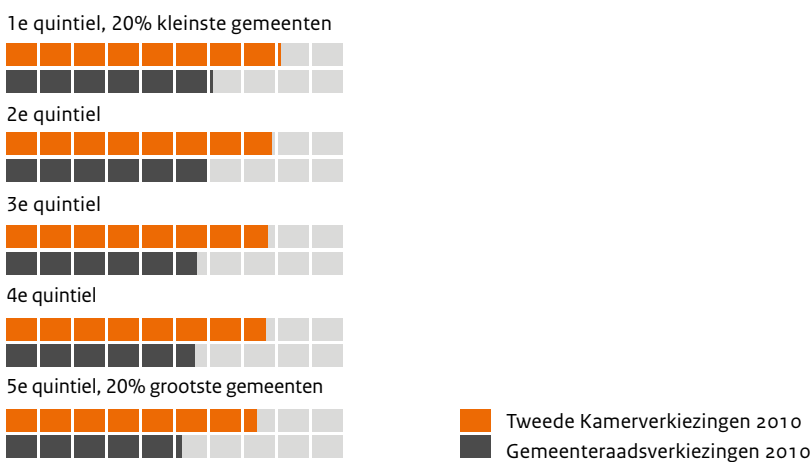
Klachten over inefficiënt werkende gemeenten of samenvoeging van gemeenten zagen we dit kwartaal ook een paar keer terug in de antwoorden, maar dat was het dan ook wel. Al met al wordt de lokale politiek dus nauwelijks genoemd en lijkt daarmee in de beleving van Nederlanders niet zo'n belangrijke rol te spelen. Desondanks is men er, in vergelijking met de nationale en Europese politiek, in het algemeen tevreden over.

In een rijtje tevredenheidsvragen van het COB komt het 'bestuur van uw gemeente' ook aan bod. Figuur 1.3 liet daarvan de ontwikkeling zien. Sinds begin 2008 krijgt dat bestuur betrekkelijk stabiel van zo'n 70% van de bevolking een voldoende. Dat is dus aanzienlijk meer dan de 'politiek in Den Haag' en 'de Europese politiek'. Figuur 2.1 laat de cijfers voor deze drie bestuurslagen in 2013 zien. Daarbij is overigens wel relevant dat er verschillende woorden zijn gebruikt: lokaal gaat het om bestuur en landelijk en Europees om politiek. Veel mensen houden niet van politiek. Die associëren ze vaak met veel gepraat en weinig wol, gekissebis en erger.¹ Zou gevraagd zijn naar het landsbestuur en naar de lokale politiek, dan zou het lokale er waarschijnlijk wat minder goed uitspringen. Zoals er nu naar gevraagd is, krijgt het bestuur van de gemeente gemiddeld een 5,9 (en van 67% een voldoende), de landelijke politiek een 4,9 (en van 42% een voldoende) en de Europese politiek een 4,5 (en van 37% een voldoende).

Zijn er groepen die in hun gemiddelde oordeel over het lokale bestuur of de Europese politiek sterk afwijken van wat je zou verwachten gezien hun oordelen over de landelijke politiek? Dat zijn we nagegaan voor een groot aantal kenmerken en de oogst is schamel. De enige groep die opvalt door een in richting ander oordeel zijn de stemmers op GroenLinks: die zijn als enigen gemiddeld iets positiever over de Europese politiek dan over de landelijke. Er zijn verder wel graduele verschillen. Zo zijn lageropgeleiden relatief positiever over het lokale bestuur dan hogeropgeleiden. Hun rapportcijfers voor het lokale bestuur zijn respectievelijk 1,3 en 0,8 hoger dan voor de landelijke politiek. Pvd'ers verschillen van vvd'ers door respectievelijk 1,7 en 0,2 punt tevredener te zijn over het lokale bestuur. Wat Europa betreft wijken de vvd'ers als relatief meest negatieve groep (-0,8 voor de Europese politiek vergeleken met de landelijke) het meest af van cda'ers (-0,1), D66'ers en niet-stemmers (-0,2) en natuurlijk de relatief positief gestemde GroenLinksers (+0,3). Dat blijven echter toch kleine verschillen.²

Met nog steeds als ankerpunt de tevredenheid met de landelijke politiek, zijn de bewoners van niet-stedelijke gemeenten gemiddeld een fractie tevredener over hun lokale bestuur (+1,1) dan inwoners van zeer stedelijke gemeenten (+0,9). Dit is opvallend. Men zou verwachten dat in de vaak kleinere plaatsen het lokale bestuur dichterbij de burgers staat en daardoor makkelijker naar tevredenheid zou functioneren. Het verschil blijkt echter heel erg klein.³ Opkomstcijfers suggereren voor kleine gemeenten wel een absoluut en relatief grotere betrokkenheid bij de lokale politiek. In de 20% kleinste gemeenten kwam in 2010 gemiddeld 61% op bij de raadsverkiezingen en in de 20% grootste gemeenten gemiddeld 52%; bij de Kamerverkiezingen van dat jaar was dat respectievelijk 81% en 75% (zie figuur 2.2). Hoewel ook in de kleinste gemeenten het animo voor de Kamerverkiezingen aanzienlijk groter is dan voor de lokale, komen de laatste er relatief beter af ($61/81 = 0,74$) dan in de grootste gemeenten ($52/75 = 0,69$).

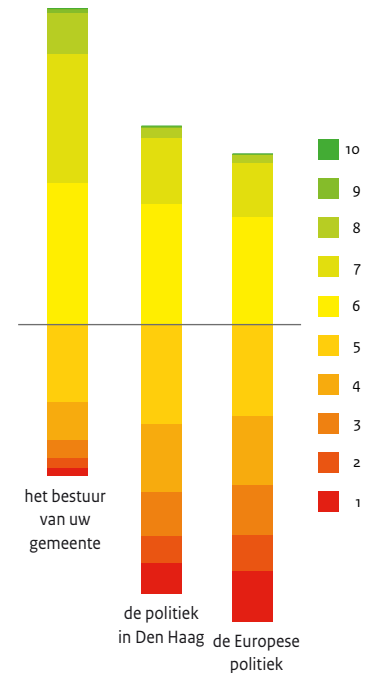
Figuur 2.2 Opkomst bij Kamer- en raadsverkiezingen in 2010, naar quintiel en gemeentegrootte (in procenten)

Bron: Kiesraad (www.verkiezingsuitslagen.nl)

Figuur 2.1

Rapportcijfers voor het gemeentebestuur en de landelijke en Europese politiek, bevolking van 18+, 2013 (in procenten)

Bron: COB 2013/1-4

- 2 Daarnaast is er ook hier weer een verschil tussen opleidingsniveaus. Hogeropgeleiden zijn over de hele linie tevredener dan lageropgeleiden, maar het verschil is het kleinst bij het lokale bestuur. Daar geven ze gemiddeld een half punt meer, voor de landelijke politiek geven ze hele punt meer en voor de Europese bijna anderhalf punt. Met andere woorden, het verschil in tevredenheid tussen lager- en hogeropgeleiden neemt toe naarmate de politiek verder van huis is. In een Nipo-onderzoek uit 2009 met het oog op de raadsverkiezingen in 2010 werd zelfs helemaal geen verschil tussen opleidingsniveaus gevonden in tevredenheid met het gemeentebestuur. Overigens ook geen verschillen naar geslacht, leeftijd en gemeentegrootte.
- 3 Wellicht is het idee van grotere nabijheid van het bestuur op het platteland door samenvoegingen van gemeenten inmiddels wat achterhaald. Het kan ook zijn dat in meer stedelijke gemeenten een geringere nabijheid wordt gecompenseerd door schaalvoordelen zoals een rijker aanbod van voorzieningen.

Afgaande op de opkomst bij verkiezingen is de politieke betrokkenheid groter in kleine dan in grote gemeenten. Dat geldt vooral voor de gemeentepolitiek, maar ook wel voor de landelijke politiek.

Tabel 2.1 laat op een andere manier zien dat de lokale politiek meer leeft in kleine dan in grote gemeenten. In niet-stedelijke gebieden ervaart men lokale en nationale volksvertegenwoordigers als even ‘nabij’, in stedelijke plaatsen voelt men duidelijk meer nabijheid tot de nationale. Dat laatste geldt voor de hele bevolking. Alleen lageropgeleiden voelen vaker meer afstand tot Kamerleden dan tot raadsleden.

Tabel 2.1 Voelt zich het dichtst staan bij gemeenteraadsleden of Tweede Kamerleden,^a bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

	gemeenteraadsleden	Tweede Kamerleden
allen	39	54
man	38	56
vrouw	40	52
18-34 jaar	38	55
35-54 jaar	36	57
≥ 55 jaar	43	49
lageropgeleid	49	39
middengroep	40	53
hogeropgeleid	31	66
niet-stedelijk	47	45
weinig stedelijk	47	48
matig stedelijk	39	55
sterk stedelijk	34	55
zeer sterk stedelijk	32	63

a 'Als u moet kiezen, wie staan dan het dichtste bij u: Gemeenteraadsleden of Tweede Kamerleden?'; vermeld zijn de keuzen als percentages van allen, inclusief 'weet niet'.

Bron: NKO'12

4 Zoals we eerder de tevredenheid met de landelijke politiek als ankerpunt namen. Bij de vergelijking tussen landen spelen verschillen in referentiekader een rol: wat vindt men 'geregeld', welke impliciete norm of perceptie van praten over politiek door de gemiddelde landgenoot heeft men in het achterhoofd? Voor verschillen in referentiekader wordt gecorrigeerd door per land het praten over plaatselijke en Europese politiek te vergelijken met het praten over de landelijke politiek.

Tabel 2.2 biedt gegevens uit Europees onderzoek over het geregeld praten over politieke aangelegenheden op lokaal, nationaal en Europees niveau. Als ankerpunt staan de percentages mensen vermeld die geregeld over nationale politieke aangelegenheden praten⁴ en daarmee wordt per land geïndexeerd in welke mate er geregeld over lokale en Europese politieke aangelegenheden wordt gesproken. Nederland valt op door twee zaken. Ten eerste geven Nederlanders, na de Grieken, het vaakst aan geregeld over nationale politiek te praten. Ten tweede is er relatief de minste belangstelling voor lokale politiek. Maar half zo veel mensen praten over lokale aangelegenheden als over nationale, terwijl tabel 2.1 toch ook veel landen laat zien waar het omgekeerde het geval is. In geen enkel land praten inwoners vaker over Europese dan over nationale politiek. In alle landen wordt er (veel) minder over Europese dan

Tabel 2.2 Praat geregeld over nationale, plaatselijke of Europese politieke aangelegenheden, 2013 (in procenten en indexcijfers)^a

	nationaal (= 100)	plaatselijk	Europees
Griekenland	47%	86	74
Nederland	43%	53	55
Denemarken	34%	66	45
Zweden	27%	111	67
Duitsland	26%	126	73
Ierland	25%	88	55
Frankrijk	23%	93	49
Spanje	22%	97	54
Bulgarije	21%	108	55
Verenigd Koninkrijk	20%	87	57
Tsjechië	19%	123	32
Litouwen	19%	70	52
België	18%	112	58
Italië	17%	135	59
Slowakije	17%	121	59
Finland	15%	137	84
Hongarije	15%	128	59
Oostenrijk	14%	171	90
Polen	13%	98	61
Roemenië	11%	153	53
Portugal	9%	97	57

a 'Als u met vrienden of familie samen bent, zou u dan zeggen dat u geregeld, soms of nooit praat over...' Vermeld zijn steeds de percentages voor het deel van de bevolking dat geregeld over nationale politieke aangelegenheden praat (eerste cijferkolom) en de indexcijfers ten opzichte van dit percentage voor het deel van de bevolking dat geregeld over plaatselijke of Europese politieke aangelegenheden praat (tweede en derde cijferkolom).

Bron: EB 78.1 (voorjaar 2013)

over lokale politiek gepraat, behalve in Nederland: hier is de belangstelling voor Europese politieke kwesties eerder groter dan die voor lokale. Overigens – zie het slot van hoofdstuk 1 – zal het bij dat praten over Europa minder over Europa als zodanig gaan dan over de wijze waarop landelijke politici met Europese kwesties omgaan.

Wat zou een oorzaak kunnen zijn voor de geringe belangstelling van Nederlanders voor de lokale politiek? Een Nipo-onderzoek uit 2009 naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen in 2010 stelt ons in staat daar iets over te vertellen. Deelnemers aan dit onderzoek is niet alleen gevraagd naar hun interesse in de lokale politiek, maar ook of ze wel of niet vinden dat gemeentelijke beslissingen van invloed zijn op hun dagelijks leven. Tussen deze twee variabelen blijkt een sterk positief verband te staan. Mensen die vinden dat gemeentelijke beslissingen veel invloed

hebben op hun dagelijks leven zijn aanzienlijk vaker geïnteresseerd in de lokale politiek (67%) dan hun tegenpolen (43%).

Dat Nederlanders in vergelijking met andere Europese landen relatief weinig belangstelling voor de gemeentepolitiek hebben, komt misschien door hun ervaring dat de lokale politieke beslissingen niet zo belangrijk zijn voor het eigen leven. Die ervaring zou de komende tijd wel eens kunnen veranderen als door de decentralisatieoperaties de gemeenten in grotere vrijheid meer beslissingen gaan nemen in het 'sociale domein', met name in de jeugdzorg en de zorg voor ouderen, zieken en werklozen.

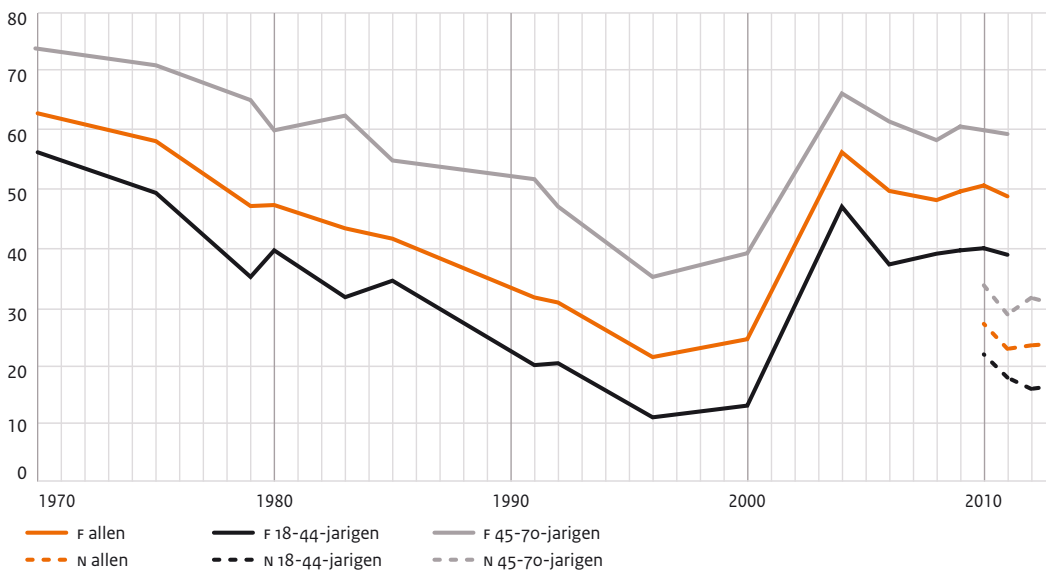
Behoeftte aan sterke leiders?

In hoofdstuk 1 kwam nogal wat ergernis in de bevolking naar voren over het gebrek aan daadkracht van de politiek of de regering. Tabel 1.5 laat een toenemende steun zien voor krachtige leiders. Die steun staat niet los van het ervaren gebrek aan daadkracht in de politiek.⁵ Voor we daar verder op ingaan, kijken we eerst naar de ontwikkeling op langere termijn en naar wie er tegenwoordig vooral behoefte heeft aan krachtige leiders.

Figuur 2.3 toont ontwikkelingen in de steun voor sterke leiders op basis van een oude vraag (1970-2011) en een nieuwe vraag (2010-2013) in het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland. We zien een daling van 1970 tot 1996 en een sterke stijging tussen 2000 en 2004. Daarna

5 Zie slot hoofdstuk 1 en R. Abels en D. Pels, Boos volk wil nu een sterke leider, *Trouw*, 12 september 2013.

Figuur 2.3 Steun voor sterke leiders in het landsbestuur^a, bevolking van 18-70 jaar, 1970-2012 (in procenten)

a Percentage mensen dat het (zeer) eens is met de oude stelling (F) of de nieuwe stelling (N); zie tabel 2.3.

Bron: Conservatisme en progressiviteit 1970, cv'75-'12/'13

Kader 2.1 **Meningen hangen af van wat gevraagd wordt**

Allereerst een meer dan alleen methodologisch uitstapje: hoe meten we de behoefte aan krachtige leiders? In de enquête-serie Culturele veranderingen in Nederland (cv) is sinds 1970 een stelling opgenomen uit de zogenaamde 'F-schaal', die ooit werd ontwikkeld om autoritarisme te meten.^A Die stelling luidde: 'Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben'. Ze is gebruikt tot 2010/'11. Toen legden we haar voor aan de helft van de cv-respondenten; de andere helft moest reageren op een stelling die we sinds 2008 in het COB gebruiken: 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.' In 2012/'13 is in cv alleen die stelling herhaald. Ze is korter, bevat geen moeilijke of ouderwetse woorden en is ondubbelzinnig: er wordt geen tegenstelling of mogelijke reden voor de voorkeur voor leiders bijgehaald.

In tabel 2.3 zijn de opvattingen te vinden van de cv-respondenten over de beide stellingen en van COB-respondenten over de laatste stelling.

Tabel 2.3 **Opvattingen over de wenselijkheid van sterke leiders in het landsbestuur, bevolking van 18+, eind 2010, begin 2011 (in procenten)**

antwoorden ^a	oude stelling ^b	nieuwe (COB-)stelling ^c	
	in cv	in cv	COB ^c
zeer oneens	10	17	10
oneens	14	29	29
neutraal & ik weet het niet	21	21	32
eens	32	27	23
zeer eens	22	7	6

a Vermeld zijn de antwoordmogelijkheden van het COB; de cv-antwoordmogelijkheden zijn in die volgorde geplaatst.

b 'Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben.' Antwoordmogelijkheden: 'volkomen mee eens', 'in grote lijnen mee eens', 'noch mee eens, noch mee oneens', 'eigenlijk niet mee eens', 'helemaal niet mee eens' en (ongevraagd) 'geen mening'.

c 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.' cv-antwoordmogelijkheden: 'helemaal mee eens', 'mee eens', 'niet mee eens, niet mee oneens', 'mee oneens', 'helemaal mee oneens' en (ongevraagd) 'geen mening'.

Bron: Culturele veranderingen in Nederland 2010/'11 en COB 2010/4 en 2011/1 (ondervraagden in oktober-november en januari-februari)

We zien substantiële verschillen tussen de gelijktijdige metingen. Die hebben deels te maken met de opzet van het onderzoek (steekproeven, respons en vooral de omstandigheid dat cv mondeling wordt afgenomen en het COB schriftelijk en via internet) en deels met vraagvolgorde, antwoordmogelijkheden en natuurlijk ook verschillen in de formulering van de stelling.

Is dat erg? Nee, ook in het echte leven maakt het uit wat er precies wordt gevraagd, of je iemand tegenover je hebt of niet, of je schrijft of typt, en over welke onderwerpen je het eerder hebt gehad. Het is belangrijk om bij vergelijkingen in de tijd dat soort dingen constant te houden en dan nog terughoudend te zijn met cijfers: ze kunnen ontwikkelingen laten zien en verschillen tussen groepen, maar hebben nauwelijks absolute betekenis.^B

A Zie T.W. Adorno, E. Frankel Brunswick, A.J. Levinson en R.N. Sanford, *The authoritarian personality*. New York: Harper&Row, 1950, en J.D. Meloen, *De autoritaire reactie in tijden van welvaart en crisis*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (dissertatie), 1983.

B H. Schuman, *Method and meaning in polls and surveys*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2008.

volgt weer een beperkte daling tot 2008. Helaas is er geen meting in dit onderzoek beschikbaar voor 2002, maar op basis van ander onderzoek is het aannemelijk dat de 'grote sprong' zich al aan het einde van dat jaar heeft voorgedaan.⁶ Waarschijnlijk was de verandering ook gereleerd aan het optreden van Pim Fortuyn. De steun voor de stelling kan zowel voortkomen uit een voorkeur voor meer leiderschap als een

6 P. Dekker, Sterke man wordt salonfähig, *de Volkskrant*, Het betoog, 25 juni 2005.

afkeer van bureaucratische instituties. Beide motieven werden gevoed door Fortuyn en dan was er nog zijn aversie tegen het onderdrukken van meningen vanwege politieke correctheid. Men moet zeggen wat men denkt en men zou zich bij sympathie voor de stelling niet moeten laten weerhouden door historische sentimenten rond autoritaire leiders. Wat de overwegingen ook waren, in 2004 was de steun voor sterke leiders aanzienlijk groter dan in 2000 en naar dat niveau van 2000 zijn we niet meer teruggekeerd.

In de vier kwartalen van 2013 van het COB is 8% het zeer oneens en 26% oneens met de stelling 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders'; 26% is het ermee eens en 11% is het er zeer mee eens (30% is neutraal of heeft geen mening). Om de reden voor hun mening te achterhalen, hebben we daar in de groepsgesprekken van dit kwartaal kort over gesproken. Instemming wordt vooral beargumenteerd met de behoefte aan visie en een duidelijke koers. Een krachtige leider is iemand met overtuigingskracht, visie, daadkracht en besluitvaardigheid. Bij de mensen die de stelling afwijzen overheerst de huiver voor het doorslaan van die eigenschappen: krachtige leiders roepen een beeld op van autoritaire staten, egoïsme en weinig democratie. Men denkt daarbij aan de Russische president Vladimir Poetin of de Italiaanse ex-premier Silvio Berlusconi.

A: "Iemand die pit heeft in de politiek. Dat hij een beetje kan leiden.

Rutte vind ik niks, hij belooft dingen maar komt niks na."

(Breda, groep lageropgeleiden)

B: "De mensen hebben behoefte aan een sleutelfiguur die ze kunnen

volgen. Er zijn te veel splinterpartijen die van alles zeggen. En wij

zitten te kijken van tja..."

Nederland zou wel baat hebben bij wat krachtiger leiders, zo vindt men in de groepsgesprekken. Maar het moet wel passen in het Nederlandse democratische model.⁷

A: "Ik geloof op dit moment niet zo in een sterke leider. Er komen dan

toch weer tegenstanders. Een goede oplossing is een samen-

werking van werknemers en werkgevers. Een brede coalitie."

(Breda, groep hogeropgeleiden)

B: "Ik heb hem neutraal beantwoord. Een dictator is niet prettig maar

er mogen wel democratisch een paar mensen gekozen worden die

beslissingen moeten nemen."

C: "Silvio Berlusconi... Ik ben het oneens. Wij zijn als Nederland groot

geworden door elkaar te respecteren en met elkaar te praten. Als

je overeenstemming hebt ben je daadkrachtig en dat geeft kracht.

Afhankelijk van één iemand zijn vind ik armoede."

D: "Het moet natuurlijk geen autoritaire staat worden. Ik zie een

krachtige leider als iemand die charisma heeft en goede dingen

zegt en beslissingen kan forceren."

In tabel 2.4 gaan we na hoe in 2013 de houding tegenover krachtig leiderschap in het landsbestuur verschilt tussen bevolkingsgroepen en hoe andere opvattingen over politiek en partijvoorkeuren ermee samenhangen.

7 Zie het gespreksverslag van de focusgroepen in Breda op www.scp.nl.

Tabel 2.4 Houding tegenover krachtig leiderschap^a naar achtergronden en opvattingen over politiek, bevolking van 18+, 2013 (in scores en ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

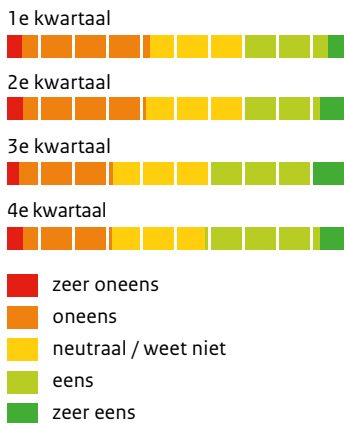
	score	effecten ^b	
		sociaal -demografisch	demografie + opvattingen
allen / constante	2	10	-4
man	4	r	r
vrouw	0	-6 ***	-5 **
18-34 jaar	-12	-6 ***	-6 **
35-54 jaar	-0	r	r
≥ 55 jaar	16	+11 ***	+10 ***
lageropgeleid	20	+12 ***	+7 ***
middenniveau	2	r	r
hogeropgeleid	-14	-15 ***	-8 ***
heeft voldoende vertrouwen in de regering	-12		-9 ***
heeft dat niet	13		r
vindt dat de overheid onvoldoende doet voor 'mensen zoals ik'	17		+9 ***
vindt dat niet	-7		r
vindt dat 'mensen zoals ik' geen enkele invloed op de regering hebben	13		+12 ***
vindt dat niet	-14		r
vindt dat politici vaak onbehoorlijk met elkaar omgaan	15		+14 ***
vindt dat niet	-6		r
zou het een goede zaak vinden als burgers meer mee konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties	10		+5 **
vindt dat niet	-10		r
vindt het een goede zaak dat compromissen worden gesloten	-3		-6 ***
vindt dat niet	9		r
verklaarde variantie		7%	14%

a 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders'; zeer oneens = -100, oneens = -50, neutraal/weet niet = 0; eens = 50 en zeer eens = 100. Significantie * < 0,05, ** < 0,01 en *** < 0,001.

b De constante in de bovenste rij is de schatting voor mensen die voldoen aan de kenmerken die met 'r' (referentiecategorie) zijn aangeduid en voor anderen kunnen de betreffende waarden worden opgeteld en afgetrokken.

Bron: COB 2013/1-2013/4

Figuur 2.4
Opvattingen over de stelling 'Ik heb het gevoel dat ik weinig grip heb op mijn eigen toekomst', bevolking van 18+, 2013 (in procenten)

Bron: COB 2013/1-4

- 8 Dit is in lijn met eerder onderzoek. Mannen, ouderen en lageropgeleiden kenmerken zich vaak door wat 'hardere', meer rigide en minder democratische voorkeuren (zie Meloen 1983).
- 9 Partijpolitiek beschouwd is de grootste voorkeur voor sterke leiders trouwens te vinden in de 50PLUS-aanhang (+29), meer dan bij de kiezers van de pvv (+24) of bij niet-stemmers (+19). Aan de andere kant staan de kiezers van GroenLinks (-23), de PvdA (-13) en D66 (-11). 50PLUS en GroenLinks verschillen dus 52 punten van elkaar op een schaal van -100 tot +100. Wordt rekening gehouden met verschillen in sekse, leeftijd en opleidingsniveau, dan verschillen ze al een stuk minder (+12 - -21 = 33) en als ook nog rekening wordt gehouden met verschillen in opvattingen over het politieke bedrijf, dan wordt het verschil nog kleiner (+7 - -14 = 21).
- 10 In de 24 metingen hangt de gemiddelde steun voor krachtig leiderschap sterk negatief samen met de gemiddelde tevredenheid met de politiek in Den Haag (-0,80***) en met het gemiddelde vertrouwen in de regering (-0,79***).
- 11 Een meting van integriteit, emotionaaliteit, extravertie, verdraagzaamheid, zorgvuldigheid en openheid voor ervaringen als de belangrijkste zes dimensies van de persoonlijkheid. Het model is een opvolger van het bekendere 'Big Five'-model van de persoonlijkheid (zie verder COB 2013|2: 36-43).

Vrouwen, jongeren en hogeropgeleiden zijn minder geporteerd van het idee van krachtige leiders dan mannen, ouderen en lageropgeleiden.⁸ De onderlinge verschillen worden wel wat kleiner als rekening wordt gehouden met de politieke kenmerken in de tabel, maar ze verdwijnen niet. De steun voor meer leiderschap komt niet alleen voort uit politieke onvrede of politieke ideologie. Het is echter wel duidelijk dat negatieve opvattingen over de Haagse politiek bijdragen aan die steun en dat deze ook verschilt tussen mensen met verschillende partijvoorkeuren. De vermelde oordelen over de politiek hangen onderling samen. Wordt daarmee rekening gehouden, dan lijkt vooral een negatief oordeel over de omgangsvormen van politici bij te dragen aan sympathie voor het idee om het landsbestuur aan enkele krachtige leiders over te laten. De sympathie gaat ook gepaard met meer afwijzing van politieke compromissen en – opmerkelijker – een sterkere voorkeur voor meer directe democratie. Een voorkeur voor sterke leiders is dan ook niet zonder meer 'antidemocratisch' maar vooral 'antipolitiek' en 'populistisch'. Het idee is dan dat het gewone volk er zonder tussenkomst van politici best uit zou komen en krachtige leiders goed zijn om de volkswil daadwerkelijk door te zetten.⁹ Vindt men dat een gevaarlijke illusie, dan is het van groot belang dat politici mensen weten te overtuigen van de noodzaak en effectiviteit van hun werk. Tabel 2.4 laat zien dat mensen met negatieve opvattingen over politici meer voor sterke leiders zijn, maar 24 kwartalen COB-enquêtes tonen inmiddels ook aan dat de behoefte aan krachtig leiderschap sterk samenhangt met een negatieve stemming over de politiek.¹⁰

Geen grip op de toekomst

Toen we eind 2010 aandacht besteedden aan het gevoel geen grip te hebben op de eigen toekomst, sloten we dat hoofdstuk af met de vraag in hoeverre dit een effect is van persoonlijkheidstype of van onzekere sociale en economische omstandigheden (COB 2010|4: 28). Nu we in 2013 meer informatie hebben verzameld over de persoonlijkheid met een verkorte meting van HEXACO¹¹, is het goed om op die vraag terug te komen. Daarnaast doet zich in 2013 een verschil voor tussen de eerste en de tweede helft van het jaar. Figuur 2.4 laat zien dat er in de tweede helft meer mensen zijn met het gevoel geen grip te hebben op hun toekomst. Het is onduidelijk waarom.

Er zijn dus twee vragen. Wat is er te zeggen over de relatie tussen het belang van persoonlijkheid en van (gepercipieerde) omstandigheden? En is er een verklaring voor de toename halverwege 2013 van het gevoel geen grip te hebben?

Tabel 2.5 biedt op dezelfde wijze als 2.4 de resultaten van een analyse op antwoorden op deze vragen te vinden. Getoond worden gemiddelde scores van niet naar wel het gevoel hebben dat men grip heeft op de eigen toekomst en in de kolommen daarna worden de verschillen ontleed.

Tabel 2.5 Het gevoel grip te hebben op de eigen toekomst^a naar achtergronden, omstandigheden en persoonlijkheid, bevolking van 18+, 2013 (in scores en ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

	score	effecten ^b			
		sociaal- demografisch	demografie + omstandigheden	demografie + persoonlijkheid	alles
allen / constante	-1	4	20	-8	10
eerste helft van 2013	5	r	r	r	r
tweede helft van 2013	-8	-13 ***	-14 ***	-13 ***	-14 ***
man	-0	r	r	r	r
vrouw	-2	-1	-1	+1	+2
18-34 jaar	10	+5 *	+3	+6 **	+3
35-54 jaar	0	r	r	r	r
≥ 55 jaar	-10	-6 ***	-6 **	-7 ***	-6 **
lageropgeleid	-15	-7 ***	-5 ***	-7 **	-5 **
middenniveau	-4	r	r	r	r
hogeropgeleid	16	+20 ***	+14 ***	+18 ***	+14 ***
heeft betaald werk	6		+2		+2
heeft een uitkering en < 65 jaar	-28		-13 ***		-13 ***
anders	-6		r		r
geeft eigen gezondheid een onvoldoende	-27		-13 ***		-13 ***
doet dat niet	2		r		r
geeft eigen financiële situatie een onvoldoende	-27		-19 ***		-19 ***
doet dat niet	5		r		r
verwacht er financieel op achteruit te gaan	-20		-16 ***		-16 ***
verwacht dat niet	8		r		r
verwacht dat de economie achteruit gaat	-12		-12 ***		-12 ***
verwacht dat niet	12		r		r
persoonlijkheid: ± 50% met hoogste scores voor:					
integriteit	2			+5 **	+4 *
emotionaliteit	-9			-12 ***	-8 ***
extraversie	4			+9 **	+7 ***
verdraagzaamheid	4			+4 **	+3 *
zorgvuldigheid	2			+1	+1
openheid	3			-1	-1
verklaarde variantie		8%	19%	11%	21%

a 'Ik heb het gevoel dat ik weinig grip heb op mijn eigen toekomst' van instemming naar afwijzing: zeer eens = -100, eens = -50, neutraal/weet niet = 0; oneens = 50 en zeer oneens = 100. Significantie * < 0,05, ** < 0,01 en *** < 0,001.

b De constante in de bovenste rij is de schatting voor mensen die voldoen aan de kenmerken die met 'r' (referentiecategorie) zijn aangeduid en voor anderen kunnen de betreffende waarden worden opgeteld en afgetrokken.

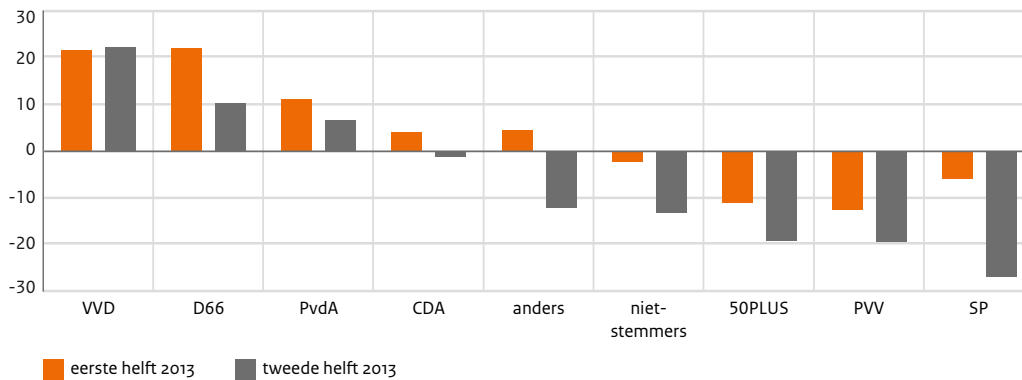
Bron: COB 2013/1-2013/4

Hogeropgeleiden (+16) menen meer grip te hebben dan lageropgeleiden (-15), mensen met een uitkering (-26) veel minder dan mensen met betaald werk (+6) en wie zich gedeprimeerd voelt of achteruitgang vreest heeft minder grip dan wie dat niet voelt of verwacht. Bij de zes metingen van persoonlijkheidskenmerken is een grove opdeling in twee helften doorgevoerd. De meest 'emotionele' helft voelt minder grip op de toekomst, maar verder zijn de verschillen klein. Houdt men met alle genoemde kenmerken rekening, dan blijft opleidingsniveau een groot verschil uitmaken. Dat is niet 'weg te verklaren' door verschillen in leefsituatie en toekomstverwachtingen of verschillen in persoonlijkheid. Die laatste verschillen blijven relevant als rekening wordt gehouden met andere verschillen. Emotionaliteit gaat gepaard met minder grip en extravertie met meer grip. Groot zijn die verschillen echter niet en op basis van tabel 2.5 mag wel geconcludeerd worden dat verschillen in leefsituatie en verwachtingen belangrijker zijn voor het gevoel grip te hebben op de eigen toekomst dan de persoonskenmerken.

In een zogeheten CHAID-analyse zijn we ook nog op zoek gegaan naar extreme groepen. De hoogste score (+36) is te vinden bij extroverte hogeropgeleiden, die hun gezondheid een voldoende geven en verwachten dat de economie en hun eigen financiële situatie minstens gelijk blijven. De laagste score (-45) is aan te treffen bij 35-plussers die een onvoldoende geven voor hun financiële situatie en daarin ook nog een verslechtering verwachten (en de volgende opsplitsing voor deze groep is naar periode: -38 in de eerste helft van 2013 en -51 in de tweede helft).

Voor het afnemende gevoel grip op de toekomst te hebben tussen het tweede en derde kwartaal hebben we nog steeds geen verklaring. Tabel 2.5 laat een vrijwel onveranderd verschil tussen beide jaarhelften zien wanneer er andere kenmerken bij betrokken worden. Het verschil is niet te herleiden tot de toename van een achterliggende houding of toenemend pessimisme over de nabije toekomst. Er zijn wel groepen aan te wijzen waar die verandering groter of kleiner is, maar de verandering is niet tot specifieke groepen te herleiden. We staan hier dus nog voor een raadsel. Interessant is wel hoe de samenhang met partijvoorkeuren is. Partijvoorkeur verklaart niet het gevoel wel of geen grip op de toekomst te hebben. Als er een causale relatie is, is die eerder in omgekeerde richting. Figuur 2.5 laat een afnemend gevoel van grip zien voor alle partijen (vanwege de kleine aantallen zijn ChristenUnie en GroenLinks nu bij 'anders' gevoegd), behalve voor de vvd. Daar is dit zelfvertrouwen vergeleken met de eerste helft van 2013 onveranderd groot. Aan de andere kant zien we een sterkere concentratie van mensen met weinig grip op de eigen toekomst bij de sp-aanhang. Het onderscheid tussen vvd (+22) en sp (-27) is erg groot vergeleken met de verschillen in tabel 2.5. De partijverschillen zijn op geen enkele wijze een verklaring voor de toegenomen 'griploosheid' in 2013 – die blijft een aandachtspunt voor verder onderzoek – maar ze geven wel te denken. Sterkere concentraties van mensen die menen wel grip te hebben op hun toekomst en mensen die dat niet menen te hebben in verschillende partijen lijkt toch een weinig aantrekkelijk perspectief.

Figuur 2.5 Het gevoel grip te hebben op de eigen toekomst naar partijvoorkeur, bevolking van 18+, eerste en tweede helft van 2013 (gemiddelde scores)

Bron: COB 2013/1-2013/4

3 Beeldvorming over arbeidsmigranten uit Oost-Europa

Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts

Kernpunten

- Twee derde van de Nederlanders vindt dat er te veel migranten uit Oost-Europa naar Nederland komen. Bijna 80% vindt bovendien dat deze arbeidsmigranten als ze werkloos worden terug moeten naar hun herkomstland.
- Ongeveer de helft van de bevolking vindt dat migranten in Nederland mogen komen werken. De andere helft is hier terughoudend over. Een van de redenen waarom het principe van vrij verkeer van personen met zorg wordt gezien is dat de verschillen in welvaart en voorzieningenniveau van EU-landen te groot zijn.
- Verdringing van Nederlandse arbeidskrachten en oneerlijke concurrentie worden als de grootste problemen van de komst van migranten uit Oost-Europa gezien; op de voet gevolgd door een vermeende toename van overlast en criminaliteit. De meerderheid van de Nederlandse bevolking (60%) is van mening dat deze migranten worden uitgebuit. Bijna driekwart vindt dat de overheid deze uitbuiting moet aanpakken.

→

Steeds meer arbeidsmigranten uit Oost-Europa

Op 1 mei 2004 trad Polen toe tot de Europese Unie (EU) en konden Polen zonder verblijfsvergunning in Nederland komen wonen. Om te mogen werken was tot 1 mei 2007 nog wel een tewerkstellingsvergunning nodig. Sindsdien zijn Polen vrij om in Nederland te komen wonen en werken. Op 1 januari 2007 traden Bulgarije en Roemenië toe tot de EU. Vanaf die datum konden Bulgaren en Roemenen zich dus ook vrij vestigen. Zij hebben echter nog wel een tewerkstellingsvergunning nodig. Die bepaling wordt op 1 januari 2014 afgeschaft. Daarna kunnen Bulgaren en Roemenen dus net als de Polen in Nederland werken zonder een aparte vergunning.

Hoewel de komst van Polen naar Nederland al verder teruggaat in de tijd – denk aan de zogenaamde ‘Poolse bruiden’, die met een autochtoon Nederlandse man trouwden –, heeft de toetreding tot de EU voor een aanzienlijke nieuwe instroom gezorgd. Ook het aantal Bulgaren en Roemenen is – hoewel van veel bescheidener omvang – sinds 2007 toegenomen. Kenmerkend voor de immigratie uit Oost-Europa is dat veel mensen na verloop van tijd weer teruggaan naar het herkomstland. Zo heeft ongeveer 60% van de Polen die tussen 2000 en 2010 naar Nederland zijn gekomen, het land weer verlaten. Per saldo neemt de omvang van deze groepen in Nederland echter toe. Nederland is duidelijk meer in trek bij migranten uit Polen dan uit Bulgarije en Roemenië. Bij statistieken over deze groepen is het belangrijk om zich te realiseren dat niet iedereen staat ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Migranten die korter dan vier maanden in Nederland willen blijven hoeven zich niet in te schrijven. Tabel 3.1 laat zien hoeveel personen staan ingeschreven (cijfers 2013) en hoeveel personen naar schatting in Nederland verblijven (cijfers van 2010).¹

Tabel 3.1 Aantallen Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland, ingeschreven in GBA (2013) en schattingen populatie (2010)

	GBA (2013)	schatting (2010)
Polen	111.000	170.000
Roemenen	19.000	69.000
Bulgaren	21.000	39.000

Bron: CBS, Van der Heijden et al.

In Nederland – maar ook in andere Europese landen – wordt de komst van de Oost-Europeanen met argusogen bekeken. De media berichten regelmatig over criminaliteit en overlast. Ook doen media verslag van minder frisse praktijken van werkgevers en tussenpersonen. De overheid wil uitbuiting en schijnconstructies tegengaan. Men probeert het binnenlandse arbeidsaanbod te mobiliseren, opdat minder arbeidsmigranten nodig zijn, maar tot nu toe met weinig succes. De mogelijkheden om de migratiestromen te beïnvloeden zijn zeer beperkt, want voor burgers van EU-lidstaten geldt het principe van vrij verkeer van personen.

1 P.G.M. van der Heijden, M. Cruyff en G. van Gils, *Aantallen geregistreeerde en niet-geregistreeerde burgers uit MOE-landen die in Nederland verblijven. Rapportage schattingen 2009 en 2010*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2013.

Het weinige onderzoek over deze groepen richt zich voornamelijk op de positie van de recente migranten. We weten nog weinig over hoe de Nederlandse bevolking aankijkt tegen de komst en aanwezigheid van Oost-Europeanen. Daar gaan we in dit hoofdstuk op in. We maken gebruik van de COB-enquête en vier groepsgesprekken.² We besteden aandacht aan opvattingen over migratie binnen de EU, opvattingen over economische gevolgen, hoe men aankijkt tegen overlast en criminaliteit en of men vindt dat Europese arbeidsmigranten zich voldoende aanpassen in Nederland. Daarnaast kijken we op basis van eerder onderzoek naar de ervaringen van pas gemigreerde Polen en Bulgaren in Nederland.³ Voelen ze zich thuis? Is hun leven hier beter dan in het land van herkomst? Voelen ze zich geaccepteerd?

Opvattingen over EU-migratie

Bulgaren en Roemenen krijgen dus op 1 januari 2014 vrije toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt, terwijl dit voor de Polen al sinds 2007 het geval is. Het is ongewis wat het voor de migratie vanuit Bulgarije en Roemenië gaat betekenen als er geen tewerkstellingsvergunning meer nodig is, maar het lijkt niet waarschijnlijk dat de omvang van deze migrantengroepen in Nederland die van de Poolse groep gaat benaderen. De migratie vanuit Polen was voor 2007 al hoger en ook in het verleden zijn er vanuit Polen al migratiestromen geweest, terwijl dit nauwelijks zo was voor Bulgarije en Roemenië. De migratie vanuit Polen is daarnaast beter georganiseerd door de grote rol van uitzendbureaus in het aantrekken van Poolse arbeidskrachten. Voor Bulgaren en Roemenen speelt dit niet tot nauwelijks.⁴ Bulgaren en Roemenen gaan veel vaker naar Duitsland en Zuid-Europese landen.

De Nederlandse bevolking is vrij dubbelhartig over het principe van vrij verkeer binnen de EU. Ongeveer de helft van de bevolking stemt in met de stelling dat migranten uit Oost-Europa in Nederland mogen werken net als inwoners van andere EU-landen (tabel 3.2). Dat zou je hoog kunnen noemen, maar anderzijds is een kwart het ook oneens met deze stelling; en nog eens een kwart is neutraal. Men vindt het met name goed dat Oost-Europese migranten hier komen werken als werkgevers geen Nederlandse mensen kunnen vinden. Als Nederlandse mensen dit werk niet willen doen, vindt een veel minder groot aandeel het een goed idee om Oost-Europeanen in dienst te nemen.

Ook deelnemers aan de groepsgesprekken plaatsen kanttekeningen bij het principe van vrij verkeer. Dat principe is goed, maar de ongelijkheid tussen landen is te groot, met alle problemen van dien:

“Het moet niet zomaar kunnen, Europa wordt te groot.”

“Mooi, die vrije markt en vrije bewegingen, maar het is wel kwetsbaar met sociale voorzieningen... Ze blijven wel staatsburger van een ander land.”

“Waar houdt Europa dan op?”

“Versplintering op gebied van sociale voorzieningen, wij gaan niet in Polen wonen voor de sociale voorzieningen, maar andersom wel.”

-
- Men ziet ook voordelen voor de Nederlandse economie; arbeidsmigranten uit Oost-Europa zijn goedkope arbeidskrachten voor Nederland en ze verrichten werk dat Nederlanders niet (willen) doen. Met name Polen worden gezien als harde werkers.
 - Bulgaren en Roemenen worden negatiever beoordeeld dan Polen. Laagopgeleide Nederlanders staan beduidend negatiever tegenover de komst en aanwezigheid van Oost-Europese arbeidsmigranten dan de hogeropgeleiden.
 - Recente migranten uit Polen en Bulgarije zijn in grote lijnen tevreden met het leven in Nederland; zij vinden dat hun levensstandaard is verbeterd sinds hun migratie en zij voelen zich hier ondanks hun korte verblijf aardig thuis. Wel ervaren met name Poolse migranten veel discriminatie in Nederland.
-

2 De verslagen van de groepsgesprekken zijn beschikbaar via www.scp.nl.

3 M. Gijsberts en M. Lubbers, *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen*. Den Haag: SCP, 2013.

4 G. Engbersen et al., *Arbeidsmigratie in vier landen. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: EUR, 2011.

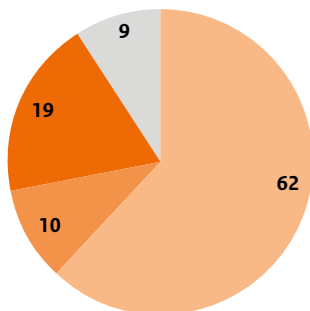
Tabel 3.2 Opmvattingen over EU-migratie, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)

	eens	neutraal	oneens	weet niet
'Migranten uit Oost-Europa mogen in Nederland werken net als inwoners van andere EU-landen.'	47	27	23	3
'Goed dat migranten uit Oost-Europa hier komen werken als Nederlandse mensen het werk niet willen doen.'	36	22	39	3
'Goed dat migranten uit Oost-Europa hier komen werken als werkgevers geen geschikte Nederlandse mensen voor het werk kunnen vinden.'	53	19	15	14
'Er komen te veel migranten uit Oost-Europese landen naar Nederland.'	64	20	8	8
'De Nederlandse overheid moet zorgen dat er minder mensen uit Oost-Europa naar Nederland komen.'	62	22	12	4
'Als migranten uit Oost-Europa werkloos worden, moeten ze terug.'	78	11	7	4

Bron: COB 2013/4

Figuur 3.1

Zitten er alles bij elkaar genomen, vooral voor- of vooral nadelen aan komst migranten uit Oost-Europa?, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)

- nadelen groter
- voordelen groter
- voor- en nadelen even groot
- weet niet

Bron: COB 2013/4

Hoewel de helft van de bevolking in ieder geval wel van mening is dat het EU-principe van vrij verkeer ook voor Oost-Europeanen geldt, vindt desondanks een ruime meerderheid (twee derde) dat er te veel migranten uit Oost-Europa naar Nederland komen en dat de Nederlandse overheid moet zorgen voor een afname. Een nog ruimere meerderheid (bijna 80%) vindt dat migranten als ze werkloos worden terug moeten naar het herkomstland. Ook uit de groeps gesprekken komt enerzijds respect naar voren voor de migranten:

“Je moet het maar doen, huis en haard verlaten om hier naar toe te komen.”

“Net als de Turken vroeger en de Polen nu ook, ik neem mijn petje voor hen af.”

Maar anderzijds merkt men ook op dat er in Nederland al genoeg werklozen zijn:

“Buiten houden en ons eigen land eerst.”

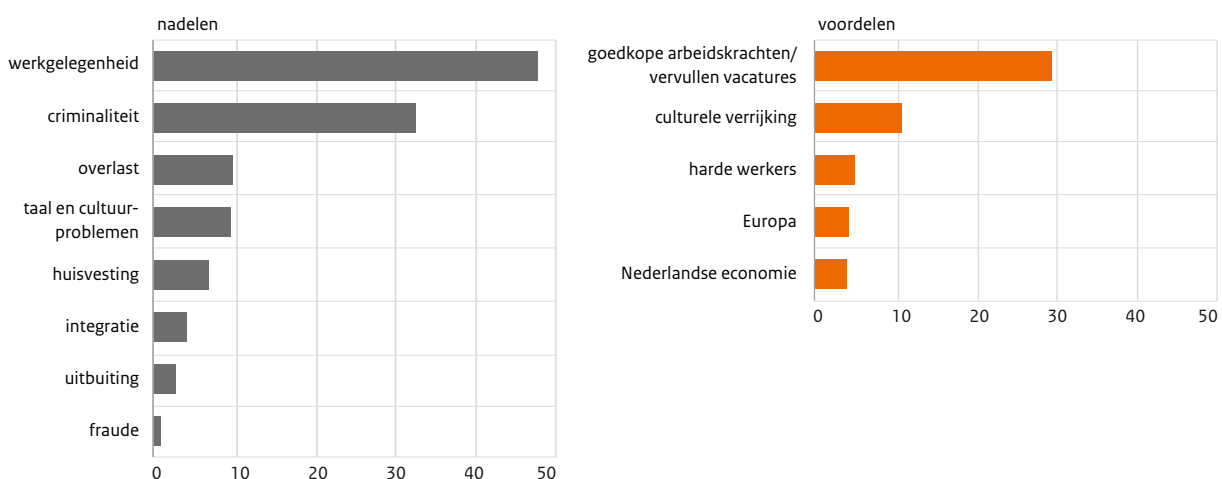
Voor- en nadelen komst migranten uit Oost-Europa

Alles bij elkaar ziet de Nederlandse bevolking vooral nadelen aan de komst van migranten uit Oost-Europa. Dit geldt voor twee van de drie Nederlanders (figuur 3.1). Bij de vraag welke voor- en nadelen men ziet, noemt men dan ook beduidend meer nadelen dan voordelen. Een aantal respondenten ziet geen enkel voordeel: ‘Er zijn geen voordelen, ons land is al overvol.’

De genoemde nadelen zijn in een aantal hoofdcategorieën onder te brengen. De meeste nadelen worden in verband gebracht met arbeidsmarkt en werkgelegenheid (figuur 3.2). Veel mensen noemen verdringing van Nederlandse arbeidskrachten, oneerlijke concurrentie en risico's voor de werkgelegenheid in Nederland. Ook aspecten die samenhangen met criminaliteit worden veel genoemd. Men ziet: 'toenemende criminaliteit', er komen 'verkeerde' mensen hier naar toe en 'onze spullen zijn niet veilig'. Men heeft het zowel over kleine criminaliteit als diefstal en dronkenschap in het verkeer, maar ook over georganiseerde criminaliteit. Andere problemen zoals overlast, taal- en cultuurproblemen, problemen met huisvesting en uitbuiting worden minder genoemd. Criminaliteit wordt meer in verband gebracht met Bulgaren en Roemenen, terwijl overlast (met name dronkenschap) vaker in verband wordt gebracht met Polen.

Bij voordelen van de komst van Oost-Europese migranten wijst men vooral op de economische: goedkope arbeidskrachten voor Nederland die vacatures vervullen ('ze doen veel werk wat wij niet willen doen', 'ze werken voor een verweerde bevolking'). Minder genoemde voordelen hebben betrekking op: culturele verrijking ('cultuuruitwisseling', 'multicultuur is goed'), goed voor de welvaart in Europa ('de sociale achterstand in die landen wordt hierdoor een klein beetje minder', 'Europese gedachte', 'welvaarsniveau in Europa stijgt'), en het zijn harde werkers en dat is goed voor de Nederlandse economie en concurrentiepositie ('arbeidsethos is hoog', 'ze zeuren niet', 'ze geven hun geld in Nederland uit', 'meer werkenden in de bouw, prijzen worden lager', 'andere kijk op vakkennis').

Figuur 3.2 Meest genoemde voor- en nadelen aan de komst van migranten uit Oost-Europa, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)

Bron: COB 2013/4

Opvattingen over de economische bijdrage van arbeidsmigranten

Harde werkers, maar verdringing en misbruik van uitkeringen

Werk is voor het overgrote deel van de recente stroom migranten uit Oost-Europa de belangrijkste reden om naar Nederland te komen. De arbeidsparticipatie van Polen in Nederland is hoog. Dit geldt in het bijzonder voor de zogenoemde circulaire arbeidsmigranten die voor een bepaalde periode, vaak als seizoenswerker, naar Nederland komen. Bijna iedereen daarvan heeft werk. Polen die zich voor langere tijd in Nederland vestigen lijken kwetsbaar te zijn voor werkloosheid; na het aflopen van een tijdelijk contract vindt niet iedereen weer een baan. De arbeidsparticipatie van Bulgaren is aanzienlijk lager, zoals blijkt uit onderzoek onder Bulgaren die recentelijk naar Nederland zijn gekomen. Vooral de positie van Turkse Bulgaren – in het onderzoek van Gijsberts en Lubbers vormen zij de helft van de onderzoekspopulatie – is problematisch. Niettemin is het aandeel migranten uit Oost-Europa met een uitkering laag, en dit geldt in het bijzonder voor de migranten die de laatste jaren naar Nederland zijn gekomen. Onderzoek wijst uit dat de economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten aan het bruto binnenlands product (bbp) aanzienlijk is, de verdringingseffecten per saldo betrekkelijk beperkt zijn en hun bijdrage aan de collectieve sector fors in de plus is (betaling van sociale premies en btw, maar betrekkelijk gering gebruik van onder meer huursubsidie en zorgtoeslag).⁵

Uit de COV-enquête blijkt dat de bevolking gunstig oordeelt over de arbeidsmoraal van de migranten uit Oost-Europa; de helft van de ondervraagden onderschrijft het beeld van harde werkers (tabel 3.3). Ook is de meerderheid van de bevolking van mening dat deze migranten worden uitgebuit. Over de economische implicaties zijn grote delen van de bevolking negatief gestemd. Dat bleek ook al uit de inventarisatie van voor- en nadelen van migratie vanuit Oost-Europa. Bijna de helft is van mening dat migranten uit Oost-Europa banen afpakken van autochtone Nederlanders; ongeveer een vijfde van de respondenten vindt dat dergelijke verdringingsverschijnselen zich niet voordoen en circa een kwart heeft hierover geen uitgesproken opvattingen.

Nog scherper is de beeldvorming over het misbruik van uitkeringen; bijna 60% is het (zeer) eens met de uitspraak dat migranten uit Oost-Europa misbruik maken van uitkeringen. Waarschijnlijk worden deze opvattingen beïnvloed door de berichtgeving over de toeslagenfraude door Bulgaren, een onderwerp dat tijdens de groeps gesprekken een aantal keren aan de orde kwam. Slechts een kleine groep respondenten is het oneens met de uitspraak over misbruik van uitkeringen en 11% weet het niet.

Bijna de helft van de respondenten vindt dat Oost-Europese migranten geen belangrijke bijdrage leveren aan de economie. Een derde van de respondenten is het oneens en iets meer dan een derde is het eens met de stelling dat zonder deze migranten sommige sectoren het economisch niet zouden bolwerken. Dat migranten een bijdrage leveren aan het overeind houden van bepaalde sectoren wordt dus wat positiever beoordeeld dan hun bijdrage aan de economie als geheel.

5 Engbersen 2011; Gijsberts en Lubbers 2013; E. Berkhout en B. Hof, *De economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten*. Amsterdam: SEO economisch onderzoek, 2012; CBS, *Jaarrapport integratie 2012*. Den Haag: CBS, 2012; en J. Dagevos (red.), *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: SCP, 2011.

Tabel 3.3 **Opvattingen over sociaaleconomische implicaties van migranten uit Oost-Europa, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)**

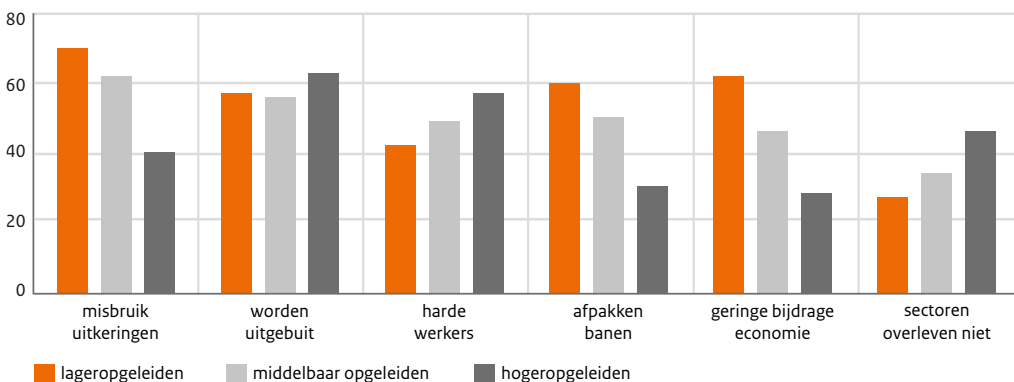
	oneens	neutraal	eens	weet niet
'Migranten uit Oost-Europa ...				
maken vaak misbruik van uitkeringen	7	24	58	11
worden vaak uitgebuit	9	26	60	5
zijn harde werkers	7	36	50	6
pakken banen af van autochtone Nederlanders	22	27	47	4
leveren een belangrijke bijdrage aan de economie.'	45	27	23	5
'Zonder migranten uit Oost-Europa zouden sommige sectoren (bv. de tuinbouw) economisch niet overleven.'				
	32	21	37	10

Bron: COB 2013/4

Lageropgeleiden vinden veel vaker dan hogeropgeleiden dat Oost-Europese migranten misbruik maken van uitkeringen en banen afpakken van autochtone Nederlanders (figuur 3.3). Ook oordelen opleidingsgroepen heel verschillend over de bijdrage van deze migrantengroepen aan de economie. Lageropgeleiden zijn dus veel somberder dan hogeropgeleiden over de sociaaleconomische lusten en lasten van de instroom van Oost-Europese migranten. De verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden zijn minder groot als het gaat om opvattingen over uitbuiting en het harde werken van migranten uit Oost-Europa.

Het beeld van de kwantitatieve peiling en dat van de groeps gesprekken sluiten nauw op elkaar aan. Aan de ene kant kijken deelnemers aan de

Figuur 3.3 **Opvattingen over sociaaleconomische implicaties van migranten uit Oost-Europa, naar opleidingsniveau, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)**

Bron: COB 2013/4

groepsgesprekken met enig respect en bewondering naar de Oost-Europese arbeidsmigrant die hard werkt in banen en sectoren waar Nederlanders geen trek meer in hebben. Gevraagd om migranten uit Oost-Europa kort te typeren, zegt een respondent het volgende:

“Goedkoop en hardwerkend en ik denk dat veel mensen wel eens Polen aan het werk hebben gehad. Ze werken van 7 tot 7. Ze zijn ontzettend blij dat ze met een hoop geld thuiskomen wat ze niet kunnen verdienen daar. Het is wel een bedreiging voor de werkgelegenheid. Je ziet ze veel in de bouw. Het is frappant dat onze jeugd verrekt dat werk te doen in bijvoorbeeld de tuinbouw.”

“Er zitten echt hardwerkende mannen tussen. Die mannen staan er gewoon om 7 uur. Anders worden ze er uit gestuurd. Wij hebben die mentaliteit niet.”

Ook wordt zorg uitgesproken over de behandeling van deze werknemers en over werkgevers die misbruik maken van de positie van deze groep. In de gesprekken voerden negatieve aspecten evenwel de boventoon. Een belangrijk punt van zorg dat ook in de groepsgesprekken nadrukkelijk naar voren kwam is de verdringing van Nederlandse werknemers.

“De jongeren hebben het op het moment moeilijk om aan een baan te komen. Polen pikken de banen in. Het bedrijf waar ik werk huurt 200 Polen in per jaar omdat de Nederlanders zich te goed voelen.”

“Maar ze nemen wel onze banen in. Ik heb vorige week een documentaire gezien. Een Poolse vrouw werkte 56 uur per week en kreeg 400 euro per maand. Ik geloof dat het een bloembedrijf was. De eigenaar nam alleen nog dat soort mensen aan. Je neemt wel onze banen in!”

Het probleem van verdringing wordt ook in verband gebracht met de geringe animo van Nederlandse werkzoekenden om bepaalde functies te aanvaarden.

“Diep triest dat er seizoenswerkers hierheen komen, terwijl wij zoveel werkloosheid hebben.”

“De Nederlanders zijn wel verwend. Zitten liever thuis met een uitkering, dat is toch de mentaliteit.”

Sommigen zijn fel tegen de komst van meer migranten uit Oost-Europa. Zij vinden dat Nederlanders eerst aan het werk moeten worden geholpen. ‘Ons eigen volk eerst aan het werk zetten en dan is de rest welkom.’ Men constateert daarbij oneerlijke concurrentie, omdat Oost-Europese arbeidsmigranten zich niet aan de regelgeving voor arbeidsomstandigheden en -voorwaarden (hoeven te) houden.

“In het land van herkomst richten ze een kantoor op en kunnen ze in Nederland werken. Ze mogen dan op zes hoog werken, maar via ons systeem [Nederlandse regelgeving] mag dat niet. Een Pools bedrijf werkt niet onder de Nederlandse wetgeving. Ik zie geen voordelen aan de migranten. Het ondermijnt de Nederlandse economie. Als we een Pool kunnen aantrekken voor vijf tientjes of een aannemer voor 5000 euro, pakken we de Pool.”

Niet iedereen is het daar overigens mee eens.

“Ik kom uit de tuinbouw. Alle Oost-Europeanen die officieel in dienst zijn krijgen volgens de cao uitbetaald, krijgen hetzelfde als Nederlanders. Als ik kijk in Aalsmeer, ze worden met z’n allen in een huis gezet, daar kiezen ze zelf voor, ze worden niet uitgebuit.”

Dat Nederlands aanbod wordt weggedrukt door de komst van Oost-Europese arbeidsmigranten leeft sterk. Concurrentie die bovendien niet eerlijk is omdat regelgeving wordt ontdoken, door arbeidsmigranten zelf en door werkgevers die onder het minimumloon betalen, lange werkdagen eisen en regelgeving over arbeids- en woonomstandigheden niet naleven.

Er is brede steun voor ingrijpen van de overheid. Bijna driekwart van de ondervraagden in de enquête vindt dat de Nederlandse overheid uitbuiting van migranten uit Oost-Europa moet aanpakken. Verschillen tussen opleidingsniveaus zijn bij dit onderwerp betrekkelijk klein. Men noemt grofweg twee redenen waarom aanpak door de overheid noodzakelijk is. In zijn algemeenheid is uitbuiting van werknemers afkeurenswaardig, maar beleid is ook en vooral nodig om een gelijk speelveld te creëren. Door onderbetaling en lange werkdagen van migranten is geen sprake van eerlijke concurrentie met het binnenlandse arbeidsaanbod. Uitbuiting aanpakken dient dus ook om de economische kansen van autochtone Nederlanders te verbeteren. Daadkrachtig overheidsbeleid is volgens de gespreksdeelnemers noodzakelijk. Dat zou zich ook moeten richten op het activeren van Nederlandse werklozen. Menig deelnemer van de groepsgesprekken spreekt met afgrijzen over de ‘verwende’ houding van Nederlandse werkzoekenden die in veel banen niet willen werken, waardoor arbeidsmigranten nodig zijn.

Overlast en criminaliteit

In de afgelopen maanden stonden de kranten bol van berichten over criminaliteit door Oost-Europeanen. Zakkenrollers op de gay parade en dance events, inbraken via de ‘Bulgaarse methode’ en het leeghalen van kledingcontainers zijn enkele voorbeelden. In lijn 11 van de Haagse trammaatschappij hoorde een van de auteurs onlangs door de chauffeur omroepen dat op de Haagse markt Oost-Europese bendes actief zijn en dat degenen die hier uitstappen moesten oppassen voor hun eigendommen. Statistieken met verdachtencijfers laten zien dat Bulgaren, Roemenen en Polen relatief wat vaker als verdachte staan geregistreerd dan autochtone Nederlanders, maar dat de percentages niet in de buurt komen van de verdachtencijfers van bijvoorbeeld de Marokkaanse en Antilliaanse groep.⁶ Hoe het precies staat met de criminaliteit van migranten uit Oost-Europa is overigens moeilijk te zeggen. Er zijn aanwijzingen dat nogal wat van de criminaliteit wordt gepleegd door personen uit Oost-Europa die hier niet wonen of werken (mobiel banditisme). Migranten in Nederland die hier wonen en werken hebben daar dan niets mee te maken, maar hun imago lijdt er wel onder.

6 CBS 2012.

Over de omvang van overlast door migranten uit Oost-Europa ontbreken harde cijfers. Uit een inventariserend onderzoek in tien gemeenten blijkt uit gesprekken met ruim 90 sleutelpersonen (medewerkers van gemeenten, politie en hulpverlening) dat een klein deel van de migranten overlast veroorzaakt. Het gaat hier onder meer om overlast vanuit de woning en in de wijk, alcoholgerelateerde overlast, waaronder rijden onder invloed en roekeloos rijden. Ook dakloosheid wordt genoemd als een probleem waar Oost-Europese arbeidsmigranten relatief vaak mee te maken krijgen en wat tot overlastgevend gedrag leidt.⁷

Roemenen en Bulgaren geassocieerd met criminaliteit, Polen met overlast
Na verdringing op de arbeidsmarkt noemt de bevolking dus toename van de criminaliteit als belangrijkste nadeel van de komst van Oost-Europese migranten. Bijna de helft van de respondenten vindt dat Oost-Europese migranten overlast op straat veroorzaken en vaak in de criminaliteit zitten (tabel 3.4). Slechts een klein deel van de bevolking is het met deze uitspraken oneens; een derde heeft geen uitgesproken mening.

Tabel 3.4 **Opvattingen over criminaliteit en overlast vanwege migranten uit Oost-Europa, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)**

	oneens	neutraal	eens	weet niet
'Migranten uit Oost-Europa veroorzaken overlast in wijken en op straat.'	12	34	49	5
'Migranten uit Oost-Europa zitten vaak in de criminaliteit.'	10	33	46	10

Bron: COB 2013/4

Ook hier zien we duidelijke verschillen tussen de opleidingsniveaus. Lageropgeleiden zijn aanzienlijk vaker dan hogeropgeleiden van mening dat migranten uit Oost-Europa overlast veroorzaken en in de criminaliteit zitten. In de groepsgesprekken zeggen veel deelnemers dat de komst van Oost-Europese arbeidsmigranten heeft geleid tot meer criminaliteit zoals inbraken.

“Het trekt wel veel criminelen aan. Mijn ouders hebben het meegemaakt dat twee keer het huis is leeggehaald op de ‘Bulgaarse methode’ met een koevoet.”

“Die mensen hebben allemaal gewoon helemaal niets. Het verschil is gewoon veel groter dan bij ons. Je krijgt daarom bij ons eerst het uitschot. Ze hebben daar niets meer te zoeken en in Nederland wel. Daarna komen de goeie pas.”

Wanneer het gaat over criminaliteit heeft men het vooral over Roemenen en Bulgaren; Polen worden vaker geassocieerd met drankgebruik en overlast.

Over de omvang en ernst van overlast zijn de meningen verdeeld. Sommige gespreksdeelnemers merken niets van overlast; anderen vinden dat dit punt zwaar wordt overdreven. Overlast wordt in verband gebracht met de huisvestingspositie van arbeidsmigranten. Men woont te dicht op elkaar en dan moet men niet vreemd opkijken dat overlast optreedt; dat is niet specifiek voor Oost-Europese migranten.

7 B. van Gestel, E.K. van Straaten en M.A. Verhoeven, *Overlast, lokaal beleid en arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa*. Den Haag: WODC, 2013.

“Huisvesting is ook een probleem. Mijn vader woont in landbouwgebied, concentratie van mensen die worden in een boerderij gestopt. Ja, het is vragen om moeilijkheden, je zal er maar naast wonen en last van hebben.”

Overlast komt volgens respondenten ook voort uit overmatig alcoholgebruik. Veel deelnemers van de groepsgesprekken constateren dat Poolse werknemers een andere houding hebben tegenover alcohol dan hier gebruikelijk is. Diverse respondenten noemen voorbeelden van Polen die onder werktijd drinken of met een borrel op achter het stuur zitten. Vooral de groep lageropgeleiden in Breda komt met concrete situaties, onder meer over Zundert.

“Als ze binnenkomen in Nederland zijn ze al dronken. Er komt heel af en toe een stelletje wat normaal komt eten in ons restaurant, maar het uitschot heeft in land van herkomst helemaal niets meer te zoeken. Als ik door Zundert heen rijd kan ik zo de Polen er tussenuit pikken. Pakken bier bij zich.”

Verwachting dat arbeidsmigranten niet goed zullen integreren

In Nederland is de afgelopen tien, vijftien jaar de discussie over integratie en migratie steeds meer in het teken komen te staan van sociaal-culturele verschillen tussen migrantengroepen en de autochtone Nederlandse bevolking. De forse groei van migrantengroepen, en die van groepen met veel moslims in het bijzonder, zou waarden over onder meer de positie van vrouwen en homoseksuelen onder druk zetten.

Op het hoogtepunt van deze discussie, zo rond 2004, nam het aantal migranten uit Midden- en Oost-Europa sterk toe. Hoewel zij op belangrijke kenmerken als opleiding en religie verschillen, kan het zijn dat de discussie over culturele verschillen met en de moeizame integratie van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep de beeldvorming over hen kleurt. In de groepsgesprekken formuleerde een deelnemer dit als volgt:

“Ben ik net van de schok gekomen, van de Marokkanen en andere groepen, krijg je nu herhaling van zetten met deze groep [migranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië], niet alleen hoogopgeleiden maar ook laagopgeleiden, daar heb ik wel moeite mee.”

Uit onderzoek blijkt dat de culturele afstand tussen Polen en autochtone Nederlanders betrekkelijk gering is: de Polen denken weliswaar wat conservatiever over de rol van vrouwen en over homoseksualiteit, maar de verschillen zijn niet groot. Vanwege de gemiddelde korte verblijfsduur is het niet zo vreemd dat de taalproblemen van de Polen nog groot zijn. Tegelijkertijd volgt een groot deel van hen een Nederlandse taalcursus of heeft de intentie om dit te gaan doen.⁸ Ze onderhouden vooral sociale contacten met de eigen groep, maar in vergelijking met bijvoorbeeld Turken die kort in Nederland zijn hebben recent gemigreerde Polen en Bulgaren meer contacten met autochtone Nederlanders. Er is niet zo veel materiaal over wat wel sociale afstand wordt genoemd. In een peiling

8 Dagevos 2011; Gijsberts en Lubbers 2013.

Figuur 3.4
Opvattingen over sociale contacten met personen uit Polen, 2012 (in procenten (helemaal) eens met ‘Het is geen probleem dat Polen...’)

Bron: Kucharczyk

onder de Nederlandse bevolking naar de beeldvorming over de Poolse groep is gevraagd hoe over contacten met Polen wordt gedacht, waarbij onderscheid is gemaakt naar verschillende domeinen zoals trouwen en werk.⁹ Verder is gevraagd naar onderwerpen als permanente vestiging en het verkrijgen van het Nederlandse staatsburgerschap (figuur 3.4).

De overgrote meerderheid vindt het geen probleem wanneer Polen als toerist Nederland bezoeken. Ook een Poolse vriend of collega stuit bij een meerderheid van de ondervraagden niet op problemen. Vluchtige, oppervlakkige en vrijwillige contacten vinden velen dus geen punt. Wat meer weerstand is er tegen een Poolse buur en een gemengd huwelijk met een Pool. Naast de intensiteit en de mate van vrijwilligheid van het contact lijkt ook de invloed die een Pool in Nederland zou hebben een factor: een lokale bestuurder of een manager van een bedrijf vindt de helft van de ondervraagden geen probleem, maar de andere helft staat hier neutraal of afhoudend tegenover. De minste steun is er voor Polen die permanent in Nederland gaan wonen en Nederlands staatsburger worden.

De Nederlandse bevolking associeert Oost-Europese migranten niet met snelle integratie. Bijna de helft van de ondervraagden is het niet eens met de uitspraak dat migranten uit Oost-Europa graag Nederlands willen leren (tabel 3.5). Daar staat wel tegenover dat een derde van de respondenten hier geen duidelijke mening over heeft en 10% het niet weet. Over de intentie tot culturele aanpassing zijn de verwachtingen niet hooggespannen; bijna 60% denkt niet dat migranten uit Oost-Europa zich aanpassen aan de Nederlandse mainstream. Ongeveer een derde van de ondervraagden heeft hierover geen uitgesproken opvatting; slechts een klein aandeel denkt dat migranten uit Oost-Europa zich willen aanpassen en de taal willen leren. Ook bij deze onderwerpen zijn (niet in de tabel) de verschillen tussen hoger- en lageropgeleiden groot.

Tabel 3.5 Opvattingen over intentie tot integratie en aanpassing van migranten uit Oost-Europa, bevolking van 18+, 2013/4 (in procenten)

	oneens	neutraal	eens	weet niet
‘Migranten uit Oost-Europa willen graag Nederlands leren.’	47	33	10	10
‘Migranten uit Oost-Europa passen zich aan de Nederlandse cultuur en gewoonten aan.’	58	31	5	6

Bron: COB 2013/4

In de groepsgesprekken maken deelnemers onderscheid tussen migranten die hier tijdelijk of blijvend zijn. ‘Korte’ Polen, zoals een respondent ze noemde, hoeven de taal niet te leren, maar van ‘lange’ Polen wordt verwacht dat ze dit wel doen en zich de Nederlandse waarden en normen eigen maken. In de groepsgesprekken werd wel een vergelijking gemaakt met de integratie van Turken en Marokkanen. Die van de Oost-Europeanen zou kansrijker zijn:

9 J. Kucharczyk, *Perception of Poland and Poles in the Netherlands, 2012*, geraadpleegd via www.msz.gov.pl. In deze peiling zijn circa 1000 personen ondervraagd via het internetpanel van Intomart GfK.

“Als je het vergelijkt met Turken en Marokkanen die jaren geleden zijn gekomen, denk ik dat Oost-Europeanen beter integreren.”

In de al genoemde peiling naar de beeldvorming over de Poolse groep¹⁰ geeft 40% van de ondervraagden aan dat Polen goed passen bij de Nederlandse samenleving, 31% twijfelt daar over en een kleine 20% vindt van niet. Dit beeld is wat gunstiger dan wat naar voren komt uit de COB-enquête. Dat kan te maken hebben met verschillen in vraagstelling, maar waarschijnlijk speelt ook mee dat alleen naar Polen is gevraagd. De beeldvorming over Oost-Europese arbeidsmigranten verschilt namelijk nogal tussen de groepen. Daar gaat de volgende paragraaf over.

Opvattingen over elkaar

Geen warme gevoelens voor migranten uit Oost-Europa

Respondenten is gevraagd om op een schaal van 0 (zeer negatief) tot 100 (zeer positief) aan te geven hoe zij over verschillende bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving denken. Deze vraag wordt in de literatuur ook wel aangeduid met de term ‘gevoelsthermometer’. Uit eerder onderzoek bleek al een duidelijke hiërarchie, met de autochtone Nederlanders aan de top, gevolgd door de Surinaamse, Turkse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders.¹¹

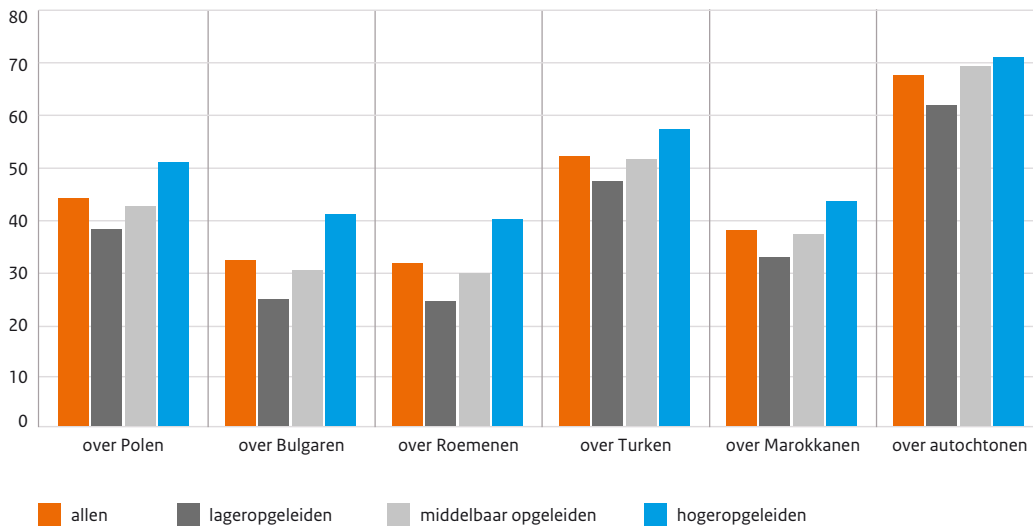
In figuur 3.5 hebben we eenzelfde vraagstelling toegepast op de Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland. We zien hier duidelijk dat de Nederlandse bevolking geen warme gevoelens voor hen koestert. Roemenen en Bulgaren worden nog weer een stuk negatiever gewaardeerd dan Polen, en ook negatiever dan de Marokkaanse Nederlanders, die van de vier grote niet-westerse migrantengroepen het laagst worden gewaardeerd.

In de COB-enquête is ook doorgevraagd naar het onderscheid tussen Polen enerzijds en Bulgaren en Roemenen anderzijds. Aan de ene kant stelt men dat ‘problemen in elke bevolking voorkomen, niet alleen bij Roemenen en Bulgaren. Ook Nederlanders kunnen problemen geven’ en ‘in alle groepen zitten goede en slechte’. Men waarschuwt ‘niet alle groepen over een kam te scheren’, ‘we moeten niet een hele bevolkingsgroep veroordelen maar kijken naar de individuen’. Een deel van de mensen geeft aan eigenlijk niet zo’n goed beeld te hebben van de verschillen omdat ze er weinig of niet mee in aanraking zijn gekomen of zegt dat ‘het allemaal een pot nat is’ en ‘het allemaal dezelfde soort lui zijn’, of negatiever dat ze ‘allemaal hier komen om hun zakken te vullen op verschillende manieren onder andere in de criminaliteit’. Aan de andere kant worden Polen duidelijk meer in verband gebracht met hard werken en het feit dat ze hier al wat langer zijn: ‘Polen zijn door de wol geverfd en zijn al gedeeltelijk hier gewend’, en ‘ze zijn arm en komen hier om te werken’, terwijl Bulgaren en Roemenen ‘helemaal niets hebben als ze hier komen, en dus ook niets te verliezen. Die jatten alles wat los en vast zit’. Er vallen opmerkingen zoals ‘Het zijn de Bulgaren en Roemenen die in het nieuws komen vanwege oplichting en zakkenrollen’, ‘Polen proberen nog werk te vinden, Bulgaren en Roemenen denken in een paradijs te komen’, ‘Polen zijn al veel meer vereuropeest dan Bulgaren

10 Kucharczyk 2012.

11 M. Verkuyten en K. Zaremba, Interethnic relations in a changing political context, *Social Psychology Quarterly*, 2005, jg. 68, nr. 4, p. 375-386; M. Verkuyten, L. Hagendoorn en K. Masson (1996). The ethnic hierarchy among majority and minority youth in the Netherlands, *Journal of Applied Social Psychology*, 1966, nr. 12, p. 1104-1118; en M. Gijsberts, M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos, *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: SCP, 2010.

Figuur 3.5 Opvattingen over verschillende bevolkingsgroepen in Nederland, bevolking van 18+, 2013/4 (gemiddelden op een schaal van 0 (zeer negatieve gevoelens) tot 100 (zeer positieve gevoelens))

Bron: COB 2013/4

en Roemenen' en 'Polen liggen qua cultuur dicht bij de Nederlandse'. Poolse migranten worden echter, zoals gezegd, wel veel in verband gebracht met overlast door overmatig drankgebruik: 'Polen zijn weliswaar grote zuipers, maar ook harde werkers.'

Lageropgeleiden en pvv-stemmers zijn uitermate negatief gestemd

Lageropgeleiden oordelen doorgaans duidelijk negatiever over andere bevolkingsgroepen, zo is in veel onderzoek naar beeldvorming vastgesteld.¹² We zien dit ook hier heel duidelijk bevestigd. Met name over de Bulgaren en Roemenen zijn lageropgeleide Nederlanders zeer negatief gestemd, zo blijkt uit hun oordeel over de groep als geheel. Zoals we zagen worden vooral de Polen geassocieerd met hard werken en de Bulgaren en Roemenen met overlast en criminaliteit. Men doelt hier ook regelmatig op de relatief kleine groep Roma, die de laatste tijd veel in het nieuws is.

Ook wanneer we rekening houden met veel meer achtergrondkenmerken blijft het verschil in opleidingsniveau overeind. De hoogopgeleiden zijn duidelijk positiever gestemd over Polen, Bulgaren en Roemenen. Hetzelfde geldt voor de jongste leeftijdsgroep (tot 34 jaar). Over de Polen oordelen de mensen die werken (in loondienst of als zelfstandige) positiever dan de niet-werkenden. Dit verschil zien we bij oordelen over de Bulgaren en Roemenen niet terug. Daar zien we weer wel dat inwoners van Noord-Brabant en Limburg negatiever zijn over zowel Bulgaren als Roemenen, terwijl dit niet voor de Polen geldt. Daarnaast is er een belangrijke rol weggelegd voor partijvoorkeur. Pvv-aanhangers zijn veel negatiever over de Oost-Europese groepen. Zij geven Polen bijvoorbeeld een score van 30, en Bulgaren slechts 17 en Roemenen 16 op een schaal van 0 tot 100 (bij PvdA-stemmers liggen deze cijfers op 48, 40, 39).

¹² Zie bijvoorbeeld J.M. Glaser, The preference puzzle: Educational differences in racial-political attitudes. *Political Behavior*, 2001, nr. 23, p. 313-334.

Polen en Bulgaren zelf tevreden met hun leven in Nederland

Hoe kijken de arbeidsmigranten uit Oost-Europese landen er zelf tegenaan? Uit een survey onder recent gemigreerde Polen en Bulgaren komt naar voren dat zij, ondanks het feit dat ze zich lang niet altijd thuis voelen in Nederland, in groten getale wel tevreden zijn met hun leven hier (figuur 3.6).¹³ Dit geldt het meest voor de Poolse groep: 83% is tevreden met het leven in Nederland. Onder Bulgaren ligt dit aandeel lager, op 69%.

De meeste Bulgaren (66%) vinden dat hun leefsituatie hier beter is dan in Bulgarije (figuur 3.7). Hun beeld is anders dan dat van de Polen, van wie 39% zegt dat de leefsituatie nu beter is dan in het eigen land, maar ongeveer eenzelfde aandeel het omgekeerde vindt (een kwart ziet geen duidelijk verschil). De relatief positieve beoordeling van de Bulgaren houdt verband met hun slechtere uitgangspositie in Bulgarije zelf (lager bbp, hogere werkloosheid). Uit ander onderzoek blijkt eveneens dat Bulgaren ook objectief gezien hun positie meer verbeteren na migratie dan de Polen. Echter, in inkomen zien zowel de Bulgaren als de Polen een sterke verbetering sinds hun migratie. Zowel de Poolse als Bulgaarse recente migranten zijn dan ook in hoge mate tevreden met het inkomen dat ze hier verdienen. Werken in Nederland is lonend, ondanks het feit dat ze voor Nederlandse begrippen in laagbetaalde banen werken.¹⁴

Een groot deel van de migranten uit Bulgarije is laagopgeleid. Juist deze laagopgeleide groep is het meest tevreden: 67% van hen voelt zich thuis in Nederland, 86% is tevreden met het leven hier en maar liefst 95% vindt dat de leefsituatie in Nederland beter is dan in Bulgarije. Dit is veel hoger dan onder de andere opleidingscategorieën. Bij de Polen – van wie de meesten een veel hogere opleiding hebben – valt op dat de hoogstopgeleiden zich het minst thuis voelen. De verschillen met de lageropgeleiden zijn aanzienlijk.

Poolse migranten ervaren veel discriminatie

Maar er is ook een andere kant. Vooral Poolse migranten ervaren veel discriminatie (figuur 3.8). Niet minder dan 40% van de Polen denkt dat discriminatie van de eigen groep vaak tot zeer vaak voorkomt en nog eens 39% soms. Bovendien geeft bijna een op de vijf aan zelf al te maken te hebben gehad met discriminatie (Bulgaren: 8%). Dit zijn hoge aandelen gezien het nog maar korte verblijf in Nederland.

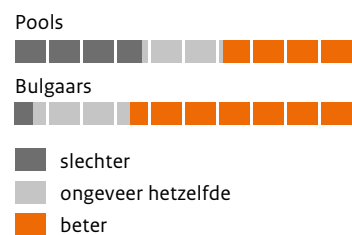
Een op de vijf Polen is in Nederland wel eens afgewezen voor een baan en dit geldt voor een op de zeven Bulgaren. Dit duidt nog niet meteen op discriminatie, maar bij doorvragen blijkt dat de afwijzing door het merendeel van de Polen en Bulgaren op het conto van de etnische achtergrond wordt geschreven. Polen geven vaker dan Bulgaren aan dat hun een woning is geweigerd, dat ze slecht behandeld zijn door officiële instanties en dat ze vervelend zijn behandeld in de publieke ruimte. Het verschil tussen Polen en Bulgaren is wellicht te verklaren door de grotere zichtbaarheid van de Poolse groep in Nederland: zij zijn al langer in Nederland en leggen getalsmatig meer gewicht in de schaal.

Figuur 3.6
Tevredenheid met leven in Nederland onder recent gemigreerde Poolse en Bulgaarse migranten, 2011 (in procenten)

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP/NL'11)

Figuur 3.7
Leefsituatie in vergelijking met die in het land van herkomst onder recent gemigreerde Poolse en Bulgaarse migranten, 2011 (in procenten)

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP/NL'11)

Figuur 3.8
Perceptie van discriminatie van de eigen groep in Nederland onder recent gemigreerde Polen en Bulgaren, 2011 (in procenten)

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP/NL'11)

¹³ Gijsberts en Lubbers 2013.

¹⁴ M. Lubbers en M. Gijsberts, Een vergelijking van de arbeidsmarktpositie van Polen en Bulgaren voor en na migratie naar Nederland. *Mens en Maatschappij*, 2013, nr. 88, p. 428-449.

Tot slot

De beeldvorming van de Nederlandse bevolking over Oost-Europese migranten is niet gunstig. Verdringing, oneerlijke concurrentie en criminaliteit en overlast worden door de Nederlandse bevolking als belangrijke nadelen gezien van de migratie uit Oost-Europese landen. De overwegend negatieve beeldvorming strookt niet altijd met de feiten. Er zijn bijvoorbeeld weinig aanwijzingen dat arbeidsmigranten grotendeels het Nederlandse arbeidsaanbod verdringen. Ook is het aandeel Oost-Europese arbeidsmigranten met een uitkering laag.

Migranten uit Oost-Europa zijn onder een weinig gelukkig gesternte naar Nederland gekomen. De moeizame integratie van migranten van Turkse en Marokkaanse komaf en de uitputtende discussie hierover in de achterliggende jaren hebben tot een zekere migrantenmoeheid geleid. De huidige economisch lastige tijden zullen de opvattingen over concurrentie en verdringing mogelijk hebben verscherpt. De geringe populariteit van Europa zal evenmin hebben bijgedragen aan een positieve stemming over migranten uit Oost-Europa. Het principe van vrij verkeer in de EU, wordt vanwege de grote verschillen tussen landen met terughoudendheid bezien. Door dit alles wegen de waardering van en het respect voor veel arbeidsmigranten niet op tegen de gepercipieerde nadelen. Uitbuiting vindt men spijtig voor de Oost-Europese arbeidsmigranten, maar het moet toch vooral worden aangepakt omdat Nederlandse werknemers er last van hebben. Het gaat al zo slecht met de economie en er zijn al zo veel werklozen; men heeft behoefte aan een overheid die dit probleem met daadkracht aanpakt.

Aan de andere kant staan de migranten uit deze landen zelf, die over het geheel genomen best tevreden zijn met hun leven in Nederland. Ze merken weerstanden vanuit de Nederlandse bevolking (zie de hoge mate van ervaren discriminatie), maar hebben tegelijkertijd hun levensstandaard aanzienlijk verbeterd sinds hun migratie, zelfs als ze hier in laagbetaalde banen met ongunstige arbeidsomstandigheden werken. Zolang de welvaartsverschillen binnen Europa groot blijven, blijft migratie van arme EU-landen naar rijke aantrekkelijk. En daarvoor bestaat onder autochtone Nederlanders overigens ook wel begrip: 'Zou iedereen doen, denk ik. Je zoekt het altijd op bij een land waar het beter is.'

Verantwoording

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en in studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingsstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: scp, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: scp, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: scp, 2011.

Onderzoek in het vierde kwartaal van 2013

Er is een kwartaalenquête gehouden en een aantal geënquêteerden is telefonisch later benaderd met enkele aanvullende vragen. Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. Uit het panel zijn 1715 respondenten van 18 jaar en ouder telefonisch geselecteerd, van wie er 1146 tussen 1 oktober en 1 november 2013 de vragenlijst volledig hebben ingevuld (931 via internet en 215 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 24 minuten. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,7 tot 2,3 en de wegefficiëntie is 93,2%, resulterend in een effectieve steekproef van 1068. Zie verder de onderzoeksverantwoording, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Ruigrok|Netpanel en Veldkamp. Beide bureaus deden gesprekken met een groep lageropgeleiden en een groep hogeropgeleiden; Ruigrok|Netpanel in Breda op 8 oktober en Veldkamp in Amsterdam op 10 oktober. De gesprekken bestonden uit een algemene ronde over hoe het gaat met Nederland, het bespreken van stellingen over krachtige leiders en Europa en een uitgebreidere discussie over (arbeids)migranten uit Oost-Europa. De gesprekken duurden ongeveer twee uur. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over de focus-

groepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Co van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2013, 4e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, november 2013 (projectnummer 18607).
- Gerard Blomsma en Evelien Besseling, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2013: Breda*. Amsterdam: Ruigrok|Netpanel, november 2013.
- Judith ter Berg en Yolanda Schothorst, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2013: Amsterdam*. Amsterdam: Veldkamp, november 2013 (projectnummer 5993).

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland;
- 2012|1: hoogtepunten en ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011;
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus;
- 2012|3: houdbaarheid van de medische zorg en AOW en wensen voor de formatie;
- 2012|4: vrijwilligerswerk, maatschappelijke tegenstellingen, buitenland, niet-stemmers;
- 2013|1: protestgeneigdheid en vertrouwen in informatiebronnen;
- 2013|2: crisisperspectieven en -ervaringen en HEXACO-persoonlijkheidsdimensies; en
- 2013|3: persoonlijke toekomstzorgen, inkomensongelijkheid en Europa.

© Sociaal en Cultureel Planbureau,
Den Haag 2013

ISBN 978 90 377 0690 1
ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau
Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag
telefoon 070 340 70 00
info@scp.nl
www.scp.nl

Vormgeving:
bureau Stijlzorg, Utrecht